

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

.....
Új folyam 89. szám

2011. 1. szám

tartalom

igehirdetés

Ittzés János: Igehirdetés Kendeh György lelkész
emléktáblájának megáldásakor / 1

tanulmányok

Fabiny Tibor: Igaz tanítás (Az ortodoxiától a heterodoxiáig és vissza / 4
Ittzés Gábor: Melanchthon, Luther és az augsburgi interim / 18

események, beszámoló

Dr. Guóth Emil: Ügynökkérdés, tényfeltárás vagy valóságismeret? (2. rész) / 31

könyvismertetések

Tubán József: Az istentisztelet misztériuma / 35
Kovács László: Krisztus népe, Isten nagy csodája
– Egyháztörténet evangélikus családok részére / 38
Gabnai Sándor: Recenzió Joób Olivér „Ünnep” című könyvéről / 39

postánkból

Liska Endre: Nyílt levél dr. Illanicz Györgyhez / 41
Dr. Böröcz Enikő: Válasz dr. Illanicz György és Liska Endre leveleire / 42

tartalmi összesítők / 44

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap
Új folyam 89. szám – 2011. 1. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Ittzés János,
Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Igehirdetés Kendeh György lelkész emléktáblájának megáldásakor

Kistarcsa, 2010. december 27.

Keresztyén Gyülekezet!

Testvéreim az Úrban!

Isten iránti hálával gyülekezetünk ma össze ezen a helyen, mert halála 10. évfordulóján emléktáblát állíthattunk Kendeh György evangélikus lelkésznek aktív szolgálatának utolsó helyszínén. Pál apostol azt mondja, hogy Isten igéje és imádság szenteli meg Isten ajándékait. Ezért, mielőtt áldást kérünk az emléktáblára, hallgassuk meg Isten igéjét, majd forduljunk hívő szívvel imádságban mennyei Atyánkhoz! Hallgassátok meg az igehirdetés alapigéjét!

[Testvérek,] bizakodva mondjuk: „Velem van az Úr, nem félek, ember mit árthat nekem?” Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, akik az Isten igéjét hirdették nektek. Figyeljetek életük végére, és kövessétek hitüket. Jézus Krisztus tegnap, ma és mindörökké ugyanaz. (Zsid 13,6–8)

Tempora mutantur et nos mutamur in illis – mondja, szeretett testvéreim, a régi bölcsesség. Változnak az idők, és bennük mi magunk is változunk. A mögöttünk lévő évtizedek fénylő igazolása ennek a bölcsességnek. Mi minden megváltozott a mögöttünk lévő évtizedekben! Történelmi kontextus; emberek fent és lent; messianisztikus várakozás a diktatúra végére tekintettel; aztán, amikor ránk szakad a szabadság, mindenki csak csodálkozik, ilyen gyorsan azért mégse várta volna. S ebben a hirtelen, kapkodós időszakban annyi minden elmaradt. Mindenekelőtt elmaradt a cezúra határozott megvonása. E mulasztás terhét nyögjük sok tekintetben még ma is. Hogy lesz-e helye, lesz-e módja annak, hogy mulasztásainkat pótoljuk, efelől személy szerint nem vagyok meggyőződve. Elsősorban nem azért, mert nem lenne rá alkalom, hanem a készséget nem látom erre.

A sok-sok mulasztásból egyet helyrehozni most mégis alkalmat adott nekünk az Úristen. Hogy ebben a közösségben, ezen a helyen, amikor Kendeh Györgynek emléktáblát állít az Ordass Lajos Baráti Kör, a Johannita Szeretetotthon, a hozzátartozók, a családi közösség és sokan, akik ismerték és szerették őt, a mulasztásból tudunk egy kicsit törleszteni. De ezt az adósságunkat nem úgy törlesztjük, hogy őt állítjuk piedesztálra. Bár aligha tudnánk eléggé magas és megfelelően kiemelkedő dobogót építeni Kendeh György számára. Hanem úgy tudunk valamit pótolni, hogy keressük életének a titkát. A kemény, karakteres arcélú evangélikus lelkész életének a titkát. Igen, a tisztességhez és a becsülethez, az őszinte testvéri szóhoz az is hozzátartozik, hogy elmondjuk: nem volt könnyű személyiség Kendeh György. Sokan nem is értették, sokan makacsnak, csökönyösnek tartották; olyan valakinek, aki oktalanul és indokolatlanul köti magát kimondott szavához. És mégis hisszük, és ez már a mulasztásnak, az

eddig ki nem mondott szónak legalább részben való pótlása: nem makacs volt – hűséges volt a hűséges Jézus Krisztushoz, aki tegnap, ma és mindörökké ugyanaz. Ugyanaz volt akkor, amikor Mária gyermekeként beleszületett ebbe a világba, Megváltóul jött erre a világra. És ugyanaz maradt akkor is, amikor a szörnyű nagypéntek délután az engedelmes Fiú jelentett mennyei Atyjának: Elvégeztem, amit rám bízál. Töretlen ív, megmászíthatatlan program, végigjárt küldetés. Ez Jézus Krisztus ajándéka a számunkra.

Azok, akiknek a próbás időkből vannak tapasztalatai, tudhatják, hogy hála Istennek, nem Kende György volt az egyetlen egyházunkban; aki ezt az utat járta. Sajnos sokan ugyan nem, de legalább néhányan voltak. Ezeknek a testvéreknek a következetessége sosem makacsságból vagy csökönységből fakadt, hanem mindig a változatlan szeretetű hűséges Jézus Krisztushoz igazították lépteiket, szavaikat és tetteiket. Ezért méltók arra, hogy emlékezzünk rájuk.

Mert emlékezésünkben, újra mondom, arcuk és alakjuk mögött Jézus Krisztus Urunk tűnik fel, hol világosabban, olykor talán elmosódottabban, de mindig ő maga; aki elhívta őket; aki szolgálatot bízott rájuk; aki egyrészt a mások által ki nem mondott szó terhével bízta meg őket, hogy egyházuk, az evangélium ügye érdekében nem hallgathatnak, máskor pedig éppen némaságot kívánt tőlük. Locsogó, fecsegő, könnyen ígérető korban és könnyen hajló gerincű emberek társaságában hallgatásuk beszédesebb volt minden más beszédnél. Ezért kérek benneteket, szeretett testvéreim, családtagok és emlékezők: ne feledkeztek meg Kende Györgyről! Ne feledkezzünk meg róla, mert szükségünk van arra, hogy példájából, példájukból mi is erőt merítsünk. Mert nem igaz az, hogy az egyház próbatételének ideje lejárt. Illúziókat kerget, aki arról álmodozik, hogy itt állunk a Kánaán határánál, s majd minden megváltozik. A hűséges tanúk ideje most is itt van. Amikor, úgy tűnik, előnyösebb, kifizetődőbb, és úgy tűnik, könnyebb az ő nyomában járni. Én ezt nem hiszem. Mások a nehézségek, a próbák és a kísértések, mások talán az ellenfelek – csak az az egy, ott a szív mélyén rejtőző s olykor elősziszegő ellenség nem más. Aki wormsi éjszakáján Luthert is meggyötörte, s biztos vagyok benne, hogy Kende Györgyöt, Ordass Lajost és Keken Andrást is meggyötörte az Andrassy út 60.-ban is és később is; talán éppen e ház falai között is. Vigyázatok tehát, és ne higgyétek, hogy egy-egy emléktábla állításával letudtuk kötelezettségünket, és pontot tehetünk a mondat végére. Ezt nem, legfeljebb kettőspontot, amely folytatást követel. Mert ha emlékezzünk vezetőinkre, emlékezzünk az előttünk jártak hűségére, akkor nem tehetünk mást, folytatni kell, folytatni kellene, nyomukban járva, az utat. És mégsem az ő nyomukban. Hanem közösen annak a nyomában, aki őket is meggyőzte, és ma azért fáradozik, hogy minket is meggyőzzön.

És figyeljék csak, testvéreim! Amikor az ősi újszövetségi ige int bennünket, hogy tartsuk számon az előttünk jártak hűségét, emlékezzünk vezetőinkre, mit hangsúlyoz külön az ige? Azt, hogy ők azok, akik az Isten igéjét hirdették nektek. Nem hősi pózokra, nem nagy nyilatkozatokra, harcias beszédekre kell emlékezni, hanem Isten igéjének hirdetésére. És ahogy régi tanítványok mai találkozásairól a hírek időnként eljutnak hozzám, biztos vagyok abban, hogy Kende György gyülekezeti lelkészként, majd aztán ebben a házban rászoruló testvérek gondozó atyjaként, itt áhítatot tartó lelkigondozóként valójában mindig ezt tette. Hirdette Isten igéjét. Az örök, a megmaradó, a testté lett, emberek által ugyan gyakran megvetett, mégis győzelmes ígét.

Mert Jézus Krisztus így is örök. Győzelemre viszi ügyét. És ha a megélt egyháztörténetben mártírjaink sorsában időnként el is bújít előlünk hatalma, valójában mindig tudhatjuk, hogy célba ér, győzelmesen megvalósítja szándékát, és feltárja igazságát. Ezért jól teszik mindazok, akik mai harcok, mai küzdelmek, mai kísértések és próbatételek idején ugyanarra figyelnek, ugyanazon tájékozódnak, ugyanattól kérnek segítséget, bűnbocsánatot és üdvösséget, akitől ők is, az előttünk jártak és már előre mentek, az Úrban testvéreink, a földön küzdő egyház előttünk járt tanúságtevői – magától Jézus Krisztustól.

Testvéreim! Így lesz számunkra ez a mai emléktábla-állító alkalom aprócska adósságtörlesztés, de sokkal inkább erős indítás arra, hogy mai életünkben, mostani időnkben hűségesen járjuk tanítványságunk útját. Velem van az Úr, nem félek – hangzott a kezdő zsoltár szavaiban a tanúságtétel, és így kell ma is hangzania. Velünk van az Úr, nem félünk – ez a mi hitvallásunk is. Istennek legyen hála a segítő példákért, a hűséges tanítványokért, az Isten igéje hirdetésében fáradozó lelkészekért, a szeretetszolgálatban Jézus követségében járó otthonvezetőkért, és mindenkifelett őerte, a betlehemi gyermekért, a Golgota Krisztusáért, hűséges Urunkért. Így, ezzel az üzenettel leplezzük majd le az emléktáblát, kérjük Isten áldását mindarra, amit Kende György elvégzett. Így kérünk áldást az emléktáblára is, amely ugyan szerény, de reméljük, hosszú ideig megmaradó hirdetője lesz annak, amit köszönhetünk lelkésztestvérünknek és főként az őt egyházunknak ajándékozó Úristennek. Ámen.

„Ha emlékezünk vezetőinkre, emlékezzünk az előttünk jártak hűségére, akkor nem tehetünk mást, folytatni kell, folytatni kellene, nyomukban járva, az utat. És mégsem az ő nyomukban. Hanem közösen annak a nyomában, aki őket is meggyőzte, és ma azért fáradozik, hogy minket is meggyőzzön.”

Imádkozzunk!

Istenünk, aki mindedig megtartottad és hűséges szolgálóid munkája által nemzedékről nemzedékre építetted és megőriztetted egyházadat, hálát adunk neked Kende György lelkésztestvérünkért, életéért, szolgálataért. Áldd meg szolgálata egykori magvetését. Tedd előttünk fénylővé és segítővé élete példáját. Add, hogy kegyelmedből vele együtt eljussunk az üdvösség örömére, dicsőséged látására, az Úr Jézus Krisztus által, aki veled és a Szentlélekkel egységben Isten, él és uralkodik mindörökkön-örökké. Ámen.

Igaz tanítás. Van-e ilyen? (Az ortodoxiától a heterodoxiáig és vissza)¹

Mottó (1):

„A római katolikus egyház nagyon praktikus egyház. Ott csak egy csalatkozhatatlan személy van. Nálunk mindenki annak tartja magát.” (Pröhle Károly)

Mottó (2):

„Tusakodjatok a hitért, amely egyszer a szenteknek adatott” (Júdás 3)

Mottó (3):

„Nem szerzőnek kell lenned, hanem őrzőnek, nem kezdőnek, hanem követőnek, nem vezérnek, hanem oltalmazónak. Tartsd meg a hitletéteményt.” (Leréni Vince)²

Tanulmányom témája a „tisztá és igaz tanítás”, idegen szóval az „orto-doxia”. A kifejezés nem a keleti egyházra, de nem is a protestantizmusnak a 17. századi merev, a reformáció dinamizmusát statikus dogmatizmussá merevítő skolasztikus irányzatára vonatkozik, hanem arra a mindenkori kritikus, korrekatív szemléletre, amely az egyháztörténelem évszázadaiban örködni igyekezett az egyháznak a Szentírásán és a hitvallásokon alapuló tisztá tanításán; s ha az „egészséges tanítástól”³ eltérő, másképpen tanító nézetekkel találkozott, akkor hitvallását az új helyzetben, a kihívásnak megfelelően, ismét megfogalmazta. A „másképp-tanítás” idegen szóval „hetero-doxia”, amit herézisnek vagy eretnekségnek is hívnak. Tanulmányom első részében azt vizsgálom, hogy mai egyházi életünkben miért övezi gyanús hallgatás a „tanítás” gondolatát (I.); ezek után elvi szinten vizsgálom a hit, a hitvallás, a tanítás és a dogma összefüggését (II.); rátérek a herézis problémájára, az eretnekségekkel való „szerelmi afférunkra” (Alistair McGrath) (III.); áttekintem az ősegyházban és a harmadik és a negyedik században jelentkező legmarkánsabb eretnek irányzatokat (IV.); tükröt tartok mai egyházi életünknek, amennyiben rámutatok a régi eretnekségek mai felbukkanására egyes egyházi kiadványainkban és tanulmányainkban (V.); a hogyan tovább kérdése kapcsán felvetem az ortodoxia újjászületésének igényét egy mai amerikai teológus programadó könyve kapcsán (VI.) Az V. rész polemikus élű fejezet, mert vitába szállok néhány fiatalabb kollégám közelmúltban publikált teológiai nézetével. Tanulmányomat azzal a bizalommal adom közre, hogy a vita nem lebénítja, hanem felpozsztítja a teológiai gondolkodást, s ez hosszú távon csak jótékony hatású lehet egyházi életünkre.

1 A tanulmány az OTKA 62008. sz. pályázat („Kora-Tudor hitviták”) keretében készült. Rövidített változata előadasként hangzott el a Magyarországi Evangélikus Egyház Nyugati (Dunántúli) Egyházkerületének lelkeszkonferenciáján Kőszegen, 2010. augusztus 25-én.

2 Idézi: Lukács László: „Szívbeli szókkal. A Szentháromság Newman teológiájában”, In, *John Henry Newman életművéről*, (Szerk. Tőzsér Endre Sch.P) Sapientia Füzetek 1. Budapest, Vigilia Kiadó, 2003, 88. old.

3 1Tim 1,10; 2Tim 4,3; Tit 1,9; Tit 2,1 (Károli: „egészséges tudomány”)

I. Furcsa csend az egyházban a tanítás körül

Karl Barth egyik híres korai előadására utalva („A Biblia furcsa új világa”⁴) negyven évvel ez előtt egy könyv jelent meg ezen a címen: „Furcsa csend az egyházban a Biblia körül”.⁵ Ma azonban ezt mondhatnánk: „Furcsa csend az egyházban a tanítás körül”.⁶ Van-e még súlya, vagy egyáltalán hitele a konfirmációnkon elmondott hitvallásunknak: „Hiszem az evangélikus egyház tiszta és igaz tanítását” vagy az lelkési ordinációnk alkalmával elmondott fogadalmunknak, hogy akarom az evangéliumot „tisztán és igazán” hirdetni? Komolyan vesszük-e még az Ágostai hitvallásnak az egyházzal szülő tanítását: „Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki”?⁷

Tanítani? Ráadásul „tisztán”, „igazán” és „helyesen”? A tanítás mintha kiment volna a divatból, a *sacra pura doctrina* (szent, tiszta tanítás) eszméje pedig mintha nemcsak anakronisztikussá, hanem egyenesen nevetségessé vált volna posztmodern korunkban.

De nem egészen új keletű ez a felfogás. Az egyházi életünket az elmúlt évszázadokban meghatározó ellentétes előjelű pietizmus és liberalizmus – mint látni fogjuk – egyaránt tartózkodó volt a tanítással szemben. A hit a 19. század után a szubjektív érzés színimájává vált, s amikor csupán az a kérdés, hogy „hogyan élem meg” a vallási tapasztalatot; a közösségi bölcsesség, „az egyház tanítása”

dohos bútordarabnak tűnik a gyülekezetekben. Mindehhez hozzájön, hogy a szellemi nyitottság, a kulturális relativizmus korszakában a zárt gondolkodás, az asszertorikus (magabiztosan állító) nyelvezet idegennek tűnik. Lutherre mint a keresztyén szabadság bajnokára előszeretettel hivatkozunk, ám közben elfelejtjük, hogy Luther a humanista Erasmusszal szemben védelemben vette a hit és a teológia asszertorikus nyelvét, s a kétkedőn kutató holland humanistának oda kiáltotta: „A Szentlélek nem szkeptikus!”⁸

Történeti stúdiumokon nevelkedett teológusként is idegenkedünk a dogmától mint zárt, kész tanítástól, ami valamilyen egyházi gettóba kényszerítené a gondolkodásunkat. A teológián is úgy tanultuk, hogy a „dogmatikus gondolkodás azt keresi, hogy a dolgoknak hogyan kell lenni, a

Tanulmányomat azzal a bizalommal adom közre, hogy a vita nem lebénítja, hanem felpezsdíti a teológiai gondolkodást, s ez hosszú távon csak jótékony hatású lehet egyházi életünkre.

4 Karl Barth, „The Strange New World Within the Bible”, in: Carl E. Braaten and Robert W. Jenson (szerk.), *A Map of Twentieth Century Theology, Readings from Karl Barth to Radical Pluralism*, Minneapolis, Fortress Press, 1995, 21–31. old.

5 James D. Smart, *The Strange Silence of the Bible Within the Church*, Philadelphia, Westminster Press, 1970.

6 Vö. Kevin J. Vanhoozer, *The Drama of Doctrine, A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 2005, 15. old.

7 *A Magyarországi Evangélikus Egyház Hitvallási iratai 2.* Ágostai hitvallás (szerk. Reuss András), Budapest, Luther Kiadó, 2008. 24. old.

8 Luther Márton: *A szolgáló akaratáról*, Ford. Weltler Ödön, 2. kiadás, Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 2006. 23. old.

kritikai pedig azt, hogy a dolgok valójában hogyan vannak.⁹ A bonni teológus, Gerhard Sauter is rámutat, hogy a dogmatika egyházi életünkben sajnálatos módon a legjobb esetben is irrelevánsná vált, mert – úgymond – gátolja a keresztyén ember szabadságát az – állítólag – irritáló, arrogáns bizonyosságával, zártságával.¹⁰ A modern vallástudomány számára a dogmatika pedig egyenesen olyannak tűnik, mint a „testbe adatott tövis” – írja szellemesen Carl Braaten.¹¹ George A. Lindbeck szerint „a »dogma« és »hittétel« szavak gettőszagúak, s úgy tűnik, a komolyan vételük azt jelenti, hogy az egyén elvágja magát a tágabb világtól.”¹²

Hazai teológusaink közül a református Török István és az evangélikus Nagy Gyula hangsúlyozzák, hogy a teológiai gondolkodás számára egyaránt tévutat jelent a kritikátlan és merev „dogmatizmus” és a liberális „dogmamentesség”.¹³ Az utóbbiról helyesen írja Nagy Gyula: *„Ez a felfogás azt gondolja, hogy az egyház tanításának, a dogmának, a hitvallásnak a közbeeső, segítő szolgálatára nincsen szükség Isten ígéje és a személyes hit között. Azt véli, hogy az egyház tanítása »akadályozza« a keresztyén hit szabadságát; hogy a keresztyén hívő az »egyház közbevetése nélkül« is élhet keresztyén életet. Ezzel lerontja az egyház közösségének védőfalát és könnyen prédájává lesz mindenféle idegen vagy egyoldalú, szektás tanításoknak. A »dogmamentes keresztyénység« irányzata nagyon hamar elvezet az »egyház nélküli keresztyénység« mai divatos, végzetesen ige-ellenes tévútjához is.”*¹⁴

Napjainkban tehát nem a „dogmatizmus”, hanem a „dogmamentes keresztyénység” veszélye kísért egyházunkban. Hadd hozzak egy példát! 2002-ben az „Egyházunk mai fogsága” című levelünket egy magát „liberálisan gondolkodó, liberálisan teologizáló embernek” nevező lelkész „primitívnek, agresszívnek, demagógnak” nevezte. Amikor e minősítések indoklását kértem tőle, azt válaszolta, hogy mivel a Bibliában nincs egységes tan, ezért olyan közösség sincs, amely jogot formálhatna a tanítás helyes értelmezésére. Az ún. „Fogság-levelben” több – nézetünk szerint hamis tanításra – mutattunk rá, s elmondtuk: „Természetesnek tartjuk, hogy – egy bizonyos határig (!) – egyházunkban többféle kegyesség és irányzat is jelen lehet. Ám látásunk szerint határátlépés történt.” Liberális vitapartnerem feltette a kérdést, hogy szerintem hol húzódnak azok a határok, ki fektetné le őket; vajon ki szerezhette érvényt neki? Rövid válaszomban két egyszerű kérdést tettem fel: a bírálónk szerint mi az egyház, s szerinte mi

9 id.Cserháti Sándor professzor idézte többször is ezt a gondolatot az újszövetségi teológia kapcsán.

10 Gerhard Sauter, „No Fear of Dogmatics!”, in: *Protestant Theology at the Crossroads. How to Face the Crucial Tasks for Theology in the Twenty-First Century*, Grand Rapids, Michigan, W. B. Eerdmans, 2007. 61. old.

11 Carl E. Braaten–Robert W. Jenson (szerk.): *Christian Dogmatics* Vol. I., Philadelphia, Fortress Press, 1984. 6. old.

12 George A. Lindbeck: *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban*. Ford. Iltzés Gábor, Hermeneutikai Füzetek 17. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998. 129. old.

13 Török István: *Dogmatika*. Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2006. 38. old. Dr. Nagy Gyula: *Az egyház mai tanítása I*. Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 2000. 22. old.

14 Nagy Gyula, i.m. uo., a kiemelést elhagytam. FT

a szerepe a reformációnak az egyház életében? Kérdéseimre sem akkor, sem azóta nem kaptam választ.

Sok tehát a kérdés, a külső és belső elbizonytalanodás, s mindez annak következménye, hogy valóban „furcsa csend” alakult ki a tanítás kérdése körül egyházunkban, ami persze annak is a következménye, hogy az individualizmusra és szubjektivizmusra mindig is hajlamos protestantizmusunkban elsorvadt a közösség, a konszenzus tisztelete, más szóval: az egyház szerepe. Ideje, hogy ezek után a tanítás kérdését a hit és a hitvallás összefüggésében vizsgáljuk.

II. Hit–hitvallás–tanítás–dogma

II. 1. Hit (*credimus*)

Tudjuk, hogy Schleiermacher az ortodoxia idején meghonosodott „dogmatika” kifejezés helyett a hittudomány („*Glaubenslehre*”), kifejezést preferálta. E változtatás egyoldalúságairól majd később szólunk, egyelőre a benső kapcsolatot, a koherenciát keressük a hit, a hitvallás és a tanítás között.

A hitet sokféleképpen lehet és szokták definiálni, mi most az Újszövetség egyik klasszikus megfogalmazását idézzük: Zsid 11,1: „*A hit pedig a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés*”.

Nézzük csak meg, hogy ezt a két meghatározást: „valóság”, „meggyőződés” miképpen adják vissza a különféle nyelvek:

A HIT	VALÓSÁG	MEGGYŐZŐDÉS
Görög	hüposztazisz	Elenchos
Latin	Substantia	Argumentum
Német (Luther)	Zuversicht	Nichtzweifeln
Angol	substance (KJV) assurance (RSV)	evidence (KJV) conviction (RSV)

A lényeg, hogy a hit egy valóságról való meggyőződés. Ezt a meggyőződést az ember nem magától kreálja, hanem kapja, bár kétségtelenül megelőzi azt valamilyen ráhangolódás, diszpozíció. A hit felülről kapott ajándék, de feltételezi a keresést, a gondolkodást, az „indulatot”. A hit egyrészt „kinyilatkoztatás” (apokalipszis) Mt 16,17 értelmében: „*mert nem test és vér jelentette ezt meg néked, hanem az én mennyei Atyám*” másrészt azonban az „Isten szerint való gondolkodás” is. A bibliai kifejezés a gondolkodásra – *fronein* – utal, ami beállított-ságot, irányultságot is jelent. Nem véletlenül halljuk ezt a szót Jézustól, amikor megdorgálja Pétert: „*nem az Isten szerint gondolkozol, hanem az emberek szerint*” (Mt 16,23). A görög szó tehát azt jelenti: valamire gondolni, valamire figyelni, egzisztenciálisan felfogni, magáévá tenni, sőt valamire törekedni. Ám a hit nemcsak felismerés, megismerési eszköz, hanem cselekedet, engedelmesség, azaz követés is. Krisztusnak is mennie „kell” és nekem is mint Péternek, mennem kell – őutána. Nem akkor tartozom őhozá, ha nagy meglátásaim vannak

róla, hanem akkor, ha „mozdulok” *abba az irányba, ahová ő is tart*. Életünk megoldandó feladata, hogy a Teremtőnk által nekünk tervezett *irányhoz* visszataláljunk. A *fronein* kifejezés olvasható – meglepő módon – a Filippi-levél Krisztus-himnuszában is: „*az az indulat legyen bennetek, ami Krisztus Jézusban is megvolt*” (Fil 2,5). A gondolkodás és a tett, a hit és a cselekvés tehát szorosan összefügg! Az indulat felülről jön a Szentlélektől, s ha ő megérinti a szívemet, akkor „beindulok” (megértek), „elindulok” (a hit útján), „megindulok” (részvétet érzek és szolidáris leszek mások szenvedése láttán).

II. 2. Hitvallás (*confitemur*)

A hit kinyilatkoztatás, ajándék, indulat, de mindenképpen olyasmi, amiért küzdeni, tusakodni kell: Júdás 3-ban olvassuk: „tusakodjatok a hitért, a mely egyszer a szenteknek adatott”. E küzdelemhez, „tusakodáshoz” (mondhatnám: a hit drámájához) a hit megvallása is hozzátartozik.

A hitvallás alapja: Mt 10,32: „*Aki vallást tesz rólam az emberek előtt, arról majd én is vallást teszek az én a mennyei Atyám előtt*”. A görög *homologeó* kifejezés elismerést, megvallást jelent, ezt fejezi ki a latin *confessio* is. Ha tehát megvalljuk a Jézus Krisztusba vetett hitünket az emberek előtt („*coram hominibus*”), akkor ő is tanúskodik rólunk az Atya előtt („*coram patre*”). A hitvallás a száj cselekedete arról, amit az emberi szív érez: „*Ha tehát száddal Úrnak vallod Jézust, és szíveddel hiszed, hogy Isten feltámasztotta őt a halálból, akkor üdvözülsz*” (Rm 10,9).

Jézus Krisztus neve az első hitvallás: ezt a hitet vallotta meg Péter is Caesarea Philipinél (Mt 16,16). A zsidók számára ő a felkent, a Messiás, a Khrisztosz, a pogányoknak pedig az Úr, a Kűriosz, a Dominus.

A hitvallás *abból a kényszerből születik, hogy az ember „nem hallgathat”. Nincs hitvallás annak a rizikója nélkül, hogy az ember nevetségessé válik.*

A hitvallás mindig az emberi válasz Isten kinyilatkoztatására, a minket megszólító igéjére. Nincs hitvallás tehát kinyilatkoztatás nélkül, ámde a kinyilatkoztatás sem teljes a hitvallás nélkül. Gondoljunk Ézsaiás 55,11-re: „*...ilyen lesz az én igém is, amely számból ki-*

jön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.”

Azonban rögtön pontosítanunk, korrigálnunk kell magunkat: a hitvallás mégsem másodlagos emberi válasz csupán. A hitvallásban a Szentháromság egyik személye is aktívan részt vesz: „*Boldog vagy Simon, Jóna fia, mert nem test és vér fedte ezt fel előtted, hanem a mennyei Atyám*” (Mt 16,17), „*senki sem mondhatja: »Jézus Krisztus Úr«, csakis a Szentlélek által*”. (1Kor 12,3b).

A hitvallás tehát nem egyéni, hanem közösségi aktus. A közösség hitvallása mindig válasz volt valamilyen helyzetre, szituációra. Az egyetemes keresztyén hitvallásoknak: az apostoli, a niceai és az athanasiusi hitvallások keletkezésének konkrét történeti okai vannak – az egyház közösségének válaszolnia kellett a mindenkori új kihívásokra: az apostoloknak a zsidóság messiásvá-

rakozására és a pogányok istenkultuszaira kellett feleletet adniuk a Jézus Krisztusba vetett hitükkel. A niceanum utalása a világosságra hitvallás a Római Birodalom napkultuszával szemben, amíg az athanasiusi hitvallás az ariánus eretnekekkel szemben.

Karl Barth megfogalmazásában: *„A hitvallás mindig tiltakozás egy olyan hamis hit megnyilvánulásával szemben, amely ellentmond Isten dicsőségének. Az ember és Isten kapcsolatában ez olyan sajátos pillanat, amelyben az isteni »Igen« szembekerül az emberi »Nem«-mel, az isteni igazság az emberi hazugsággal, ennek az igazságnak a fénye az ember elhomályosító szándékával, annak teljessége az emberi fél-, negyed- vagy nyolcadigazságok halmazával»* (CD III/4,80).¹⁵

A hitvallás abból a kényszerből születik, hogy az ember „nem hallgathat”. Nincs hitvallás annak a rizikója nélkül, hogy az ember nevetségessé válik. A hitvallás sokszor ugyanolyan ellenérzést, sőt egyenesen gyűlöletet vált ki a hitvalló környezetéből, mint a prófétai beszéd. Ámós 5,10-ben olvassuk: „Gyűlölik azt, aki dorgálni mer a kapuban, és utálják, aki megmondja az igazat”. Károli fordításában: „Gyűlölik azt, a ki feddőzik a kapuban, és utálják azt, aki feddhetetlenül beszél”. Nem akkor vagyunk hitvallók, ha a saját igényeinket akarjuk kifejezni, nem is akkor, ha tanítani akarunk másokat.

„Hitvallásra akkor kerül sor, amikor a keresztyén közösség hite konfrontálódik vagy megkérdőjeleződik akár belülről, vagy kívülről a hitetlenség, a babona vagy az eretnekség jelenségei által.” (CD III/4, 78–79). A hitvallás akkor „történik”, amikor az egyén vagy a közösség hitét sértik egyes jelenségek, amikor, „fáj” neki az, amit tapasztal.

A *status confessionis* olyan helyzet, mint amikor egyének, vagy egy közösség azt tapasztalja, hogy a keresztyén hit tisztasága, integritása veszélynek van kitéve. A *status confessionis* azonban sohasem egy állandó helyzet, hanem egy sajátos pillanat, mutat rá Barth, aki állandóan mártír akar lenni, az sohasem lehet hitvalló.

A hitvallás nem hangoskodás, nem „kiabálás”, hanem készenlét és engedelmesség. Adódhat olyan szituáció, amikor a hallgatás a hitvallás. Jézus a kihallgatásakor is általában rövid fragmentumokban válaszolt. A hitvallási helyzetet sosem mi teremtjük, hanem azt csupán észrevesszük.

A hitvallásnak mindig egy pozitív tartalommal kell rendelkeznie. Isten partizánjai, a hitvallók mindenképp előtt Igent mondanak és csak relatíve, az Igen kedvéért mondanak Nem-et. A hitvallásnak mindig a dicsőítés kontextusában kell történnie. Ha militáns harccá vagy keserű veszekedésé fajul a hitvallás, akkor Isten partizánjai megfelelnek arról, hogy gazdájuk kegyelmes Isten. Ilyenkor Isten partizánjai Isten rendőrévé, detektívévé degradálódnak.

Az oppozíciót vállaló hitvalló hit mindig a keresztyén közösség hitének kell lennie. (CD III/4, 82) Minél inkább „egyéni” a hitünk, annál kevésbé lehet az a hitvallás hordozója, mondja Barth. *„Az igazi hitvallás szolgálata bizonyos értelemben mindig a közösség szolgálatában való részvétel, s nem az egyénnek különálló vállalkozása... A lé-*

¹⁵ Karl Barth, *Church Dogmatics*. Vol. III/4. T& Clark, Edinburgh, 1961. 80. old. (A szövegben ezentúl rövidítve: CD)

lek, ami a hitvallót mozgatja, ami vigasztalja, ami a szó kimondására készíti, az mindig a Szentlélek... A Szentlelket a hamis lelkektől az különbözteti meg, hogy az mindig a közösségben él és uralkodik, hogy a hitvalló és az ő hitvallása a közösségből emelkedik ki, és oda tér vissza.” (CD III/4,83) Ezt a közösséget a Szentírás irányítja, oktatja, mindig friss módon szólítja meg. A közösség azáltal létezik, hogy a Szentírás hangja állandóan hallatszik benne. A közösségben a hitvallások, a dogmák felidéződhetnek, de azok a további olvasásra, illetve hallásra és tanulásra kell, hogy serkentsenek.

II. 3. Tanítás (docemus)

A hitből hitvallás és igehirdetés, a hitvallásból tanítás következik. Miért is fontos a tanítás? Először: Jézus Krisztus missziói parancsa, hogy *„tegyetek tanítvánnyá minden népet”* (Mt 28,19), tehát a tanítás, a katekézis az egyház lelki–szellemi arculatához tartozik. Nemcsak arról van szó, hogy a jó pap holtig tanul, hanem arról is, hogy az egyház holtig tanít.

Másodsor: az egyház mindig olyan korszakban újult meg, amikor a tanítást komolyan vette, illetve az egyházi élet azokban a korokban vált erőtlenné, dekadenssé, amikor az egyház lemondott vagy elfeledkezett a tanítás fontosságáról. Az egyházat nem emberek, hanem Isten, a Szentlélek újítja meg, de a Szentlélek célja érdekében embereket használ fel. Ezek az emberek legtöbbször tanáremberek voltak. Így volt ez a reformáció idején, hiszen Luther is a wittenbergi egyetem katedróján lett reformátor.

Harmadsor: a teológia az egyház tudománya. A teológia, vagyis a hitről szóló gondolkodás és rendszeres tudás minden egyháztagnak! Szakítanunk kell azzal a kétszáz éve terjedő téveszmével, hogy a teológia ellittudomány. Vissza kell térnünk a reformáció gyakorlatához, amely tiszteli és felemeli a népet, amikor annak képzéséről gondoskodik. A „nagy” Luther nem szégyellte, hogy vizitációkat folytasson, s ez vezetett a *Kis káté*, majd a *Nagy káté* megírásához. Nem elég, nem is lehet a kátét csak a konfirmáció alkalmával „megtanítani”, a hívők gondolkodását állandóan szinten, – áramon – „melegen” kell tartani.

A teológiai–kateketikai–hittani képzés nem „anyagismeret” átadása, amit a hívők fejébe kell sulykolnunk. Ellenkezőleg: ha a teológia valóban a hit kérdéseiről való beszéd és gondolkodás, akkor az nem valami „mennyiségi” dolog, hanem minőségi tevékenység, amire mindenkinek szüksége van, mert a hitet elevenen tartja. Attól a modernitásban gyökerező tévhittől is meg kell szabadulnunk, hogy a hit „privát” dolog, ami valójában csak az egyénre és az Istenre tartozik, s a gyülekezet legfeljebb homlokzat és kellék, ami, ha nem tetszik – félretelhető.

Teológiai–kateketikai képzés hiányában a hit könnyen elpárologhat, illetve más eszmék vonzásában felszívódhat, átalakulhat. Ha a hit csupán „érzés” (mint ezt Schleiermacher és nyomában a romantika állította), akkor nagyon könnyen megtörténhet mint meg is történt, hogy a hit egyszer politikai indulattá, másodsor kultúraképző buzgalommá, harmadsor karitatív–szociális mozgalommá alakul át, a gyülekezeti élet pedig kellemes társasági klubba, ahol mindenki „olyan jól érzi magát”. A hitvallásra építő tanításra tehát folyamatosan szükség van. A tanításnak meg kell újulnia, meg kell elevenednie.

II. 4. Dogma

Mi is a különbség a tanítás és a dogma között? Nem minden tanítás dogma, de minden dogma egyúttal tanítás is. A dogma mintegy sűríti a kinyilatkoztatást, a hitet, a hitvallást és a tanítást. Magát a szót csak 1659 óta használják,¹⁶ korábban a „summa”, „compendium”, „loci” vagy „medulla” kifejezéseket használták, amikor az egyház tanítói a mai értelemben vett rendszeres teológiát művelték. A dogma szó az Újszövetségben mindössze öt alkalommal szerepel: két helyen császári parancsot jelent (Lk 2,1; ApCsel 17,17); két levelében Pál a zsidó törvényeskedést fejezi ki vele (Ef 2,1; Kol 2,14), s egy alkalommal a jeruzsálemi zsinat határozatát jelölik ezzel a szóval az ApCsel 164-ben.¹⁷ A szóban benne van nemcsak a hit, a hitvallás, a tanítás, hanem a közösség aktusa is. „Nem a teológiai professzor, a püspök alkot dogmát, hanem a zsinat”.¹⁸

1 Tim 3,16-ban olvassuk: *„És minden versengés nélkül nagy a kegyességnek eme titka: Isten megjelent testben, megigazított lélekben, megláttatott az angyaloktól, hirdettetett a pogányok közt, hittek benne a világon, felvitetett dicsőségben.”* Ez az egy vers „erős szöveg”, mert egyszerre kinyilatkoztatás, hit, hitvallás, tanítás és dogma. Sőt tovább is mehetünk: elénekelt hitvallás, liturgikus dogma. Misztérium mint ahogy az eredeti textus is mondja.

A dogma nemcsak a tanítástól, hanem a hitvallástól is elválaszthatatlan: a dogmában a hívő közösség markáns hitvallása fogalmazódik meg.

Mind a hitvallás mind a dogma Isten dicsőítését szolgálja, s mint ilyenek esztétikai erővel is bírnak. John Henry Newman nyomán Lukács László írja, hogy a niceai hitvallás „sokkal több mint dogmatikus kijelentések fogalmi szintézise: az Istent magasztaló szeretet himnusza”.¹⁹

A dogmatika – Nagy Gyula szép megfogalmazásában: „gondolkodásunk istentisztelete”.²⁰ Török István a dogmatika „örálló szerepét”²¹ emeli ki, hiszen az öröködi a prédikáció tisztaságán („Ecclesia est in qua evangelium recte docetur”). A dogmatika: korrekció. Mint írja: *„Ha nem vagyunk elég éberek, elaltatjuk, vagy kikapcsoljuk a dogmatikai ellenőrzést, úgy válhat irányadóvá számunkra a világ, hogy észre sem vesszük. Az igét szándékunk ellenére is valami világi érdek szolgálatába állíthatjuk.”*²² Ha a dogmatika korrekció, akkor „nem megnyugtató és igazolnia kell az igehirdető egyházat, hanem nyugtalanítani.”²³ Török István meggyőzően mutat rá, hogy amíg a római katolikus egyház dogmatikája alapvetően monologizálás, addig a protestáns dogmatikára a kérdezés jellemző. Azt írja, hogy

A hitvallásra építő tanításra tehát folyamatosan szükség van. A tanításnak meg kell újulnia, meg kell elevenednie.

16 Lukás Reinhard, *Synopsis Theologicae Dogmaticae*, 1659.

17 Török István, i.m. 38. old.

18 Török István, i.m. 40. old..

19 Lukács, i.m.86. old.

20 Nagy Gyula, i.m. 26. old.

21 Ugyanezt a kifejezést használták az „Egyházunk mai fogsága” című irat szerzői 2002-ben.

22 Török István, 48. old.

23 Török István, i.m. 79. old.

a dogma szót bibliai értelemben egyes számban Isten parancsaként kell felfogni, s az egyház „dogmái” alapvetően tudakozódás vagy kérdezősködés, Isten számunkra kiadott napi parancsa, azaz „dogmája” iránt: ám nem a tanítvány kérdez a Mesterétől, hanem a szolga az Urától, a dogmatika tehát engedelmesség és szolgálat.²⁴

Összefoglalva: minden dogma alapja Isten írott kinyilatkoztatása, a Szentírás. Ez a „norma normans”, a mérő norma, s minden hitvallás, tanítás, dogma csak „norma normata”, azaz megmért norma. Egyik hitvallási iratunk, a *Formula Concordiae* ezt így fogalmazza meg: „Hiszszük, valljuk és tanítjuk, hogy az egyetlen szabály és norma, amely szerint minden tanítást (a dogmákat) és minden tanítót lemérni és megítélni kell, semmi más, mint az Ó- és Újszövetség prófétai és apostoli iratai... Egyetlen más irat, sem az atyáké, sem az újabb egyházi tanítóké, bármilyen elnevezéssel, sem állítható oda a Szentírás mellé. Valamennyien alávetendők az Írásnak, s csupán mint annak tanúi fogadhatók el.”²⁵

III. Mit tekinthetünk eretnekségnek?

Eddig csupán utalásszerűen jeleztük, a következőkben azonban részletesen is kifejtjük, hogy az egyházban miért van szükség „az igaz tanítás” végiggondolására, a dogma „őrálló” korrektívumára. Egy „igaz tanításról”, azaz orto-doxiáról szóló előadásban elengedhetetlen annak ellentétéről, a nem igaz tanításról, a heterodoxiáról, azaz a herézisről is szólni. A modern–posztmodern embernek az eretnekséghez való viszonyát egy történettel és egy idézettel szeretném illusztrálni.

A történet a következő. Édesapám a nyolcvanas évek elején otthon beszámolt nekünk arról, hogy összefutott Andorka Rudolf professzorral, aki elmesélte neki, hogy a Deák téri gyülekezet valamelyik fórumán volt egy teológiai beszélgetés, s Pintér Károly lelkész úr egy gondolatra azt mondta, hogy az eretnekség. „Te, képzeld el, a 20. század végén valaki ilyen mer mondani, hogy »eretnekség«!” – méltatlankodott a jól ismert szociológus professzor.

Az eretnekség fogalma a protestáns modernizmus számára tehát egyrészt anakronisztikus dolog. Másrészt azonban a szó eredeti negatív jelentése sokszor megfordul: a liberális gondolkodás ugyanis erényt csinál abból, amit egykor bűnnek tartottak. Takácsné Kovácsházi Zelma a „Miért éppen Bultmann?” című tanulmányában Bultmant „igazi valódi eretnekként” méltatja, aki „új életet hoz a közösségbe, teremtő–kreatív erőket ébreszt fel. Van bátorsága ahhoz, hogy letörje azt a héjat és burkot, amelyet el kell távolítani, és nem sajnálja lehullani hagyni az öreg leveleket a fáról, hogy ezzel helyet készítsen az újnak a növekedéséhez.”²⁶

A magát felnőttnek nevező 20–21. századi modern keresztyén emberek szótárában tehát nem illik negatív előjelet adni az eretnekségnek, hiszen történeti szempontból azok sokkal in-

24 Török István, i.m. 76–77. old.

25 *Formula Concordiae* (1577), Epítome 1–2. idézi: Nagy Gyula, i.m. 73. old.

26 Takácsné Kovácsházi Zelma: „Miért éppen Bultmann?”, *Lelkipásztor*, 1997/2, 45–47. old

kább izgalmas szellemi mozgalmak voltak.²⁷ Jól illusztrálja ezt a tendenciát egy finn teológusok által a közelmúltban kiadott tanulmánykötet, amely már a címlapon is idézőjelbe teszi az eretnekségek szót.²⁸

A modernitás narratívája így hangzik: a történelem folyamán az egyház mint erőszakos, hatalmi intézmény nemcsak nem tolerálta a másságot, hanem elnyomta a másikat, a kisebbet, a másként gondolkodót. Amit az egyház ma egyedül tehet az az, hogy megbánja a múltbeli bűneit, rehabilitálja azokat, akiket az eretnekség vádjával a máglyára küldött. Természetesen én is vallom, hogy van mit megbánnia az egyháznak: a máglyákat, az inkvizíciót, az erőszakot, a lelkiismeretük szerint gondolkodók üldözését.

Ha egy zenész elvétí a hangot, tönkremegy a koncert. Akkor a teológiában miért ne lehetne igény a helyes hang eltalálására?

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nem voltak egykor, vagy ne lennének ma az egyházban tévtanítások és eretnekségek! Hadd tegyem fel csendben ismét azt a kérdést, amit az előadásom elején említett liberális lelkésztestvéremnek írtam: ha egy sebész fél milliméterrel eltéveszti a vágást, az a beteg számára végzetes lehet; ha egy zenész elvétí a hangot, tönkremegy a koncert. Akkor a teológiában miért ne lehetne igény a helyes hang eltalálására? Ha a sebésznek sem szabad kénye-kedve szerint vágnia a beteg testet, ha a zenész sem játszhat a zenekarban úgy, ahogy éppen neki jól esik, akkor talán a teológusnak is illene bizonyos normákhoz, Uram bocsá' tanításhoz, dogmához igazodnia. A teológus partitúrája a Szentírás és a hitvallások, s az előadóművész egyéni stílusában természetesen vannak lényeges különbségek, de a kottát, azaz Isten igéjét mégiscsak tiszteletben kell tartania.

Ha ez a tiszteletben tartás tiszteletlenségéből nem következik be, akkor veszi kezdetét a tévtanítás, a herézis. Az eretnekségre, a herézisre általában az egyház hitvallása a válasz. Emlékezzünk, hogy mit is mondott Barth: „*Hitvallásra akkor kerül sor, amikor a keresztyén közösség hite konfrontálódik vagy megkérdőjeleződik akár belülről, vagy kívülről a hitetlenség, a babona vagy az eretnekség által.*” (CD III/4, 78–9).

Barth azt is hangsúlyozza, hogy a „hisszük valljuk, tanítjuk (*credimus, confitemur, docemus*)” megvallása mellett a hitvallásokban ott van a „visszautasítjuk, ellentmondunk, utáljuk, kárhozzátjuk, tévesen tanítják megállapítás (*reprobamus, reicimus, exsecramus, damnamus, secus docentes*). Az igaz hitet nem lehet a tévhit elvetése nélkül tisztázni.”²⁹

27 Ittész Gábor saját fordítói jegyzete Lindbeck *A dogma természete* című könyvének a különféle eretnekségeket felsoroló passzusához: „Jelentős szellemi irányzatok a korai egyháztörténeti teológiai vitáiban, amelyeket végül mind eretnekségnek nyilvánítottak.” Lindbeck, i.m. 155. old.

28 Anti Marjanen és Patri Luomanen (szerk.) in: *A Companion to Second-Century Christian „Heretics”*, Leiden-Boston, Brill, 2008.

29 Idézi Fekete Károly: *a Barmeni Teológiai Nyilatkozat. Vezérfonal a dokumentum tanulmányozásához*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 36. old.

Török István szerint a dogmatikára az egyház tanítása elleni külső és belső támadás miatt van szükség. Mint írja, a belső veszedelem, a herézis a dogmatizmus kiváltó oka. A herézis a keresztyén hit olyan alakja, amely formailag tagadhatatlanul keresztyén, Jézusról egyházzól, üdvről beszél, de nem tudja, nem akarja megérteni azt a hittartalmat, amely a keresztyén formákban van.”³⁰

Kevin J. Vanhoozer a dogmatikát dramaturgiai metaforákkal revitalizáló eredeti kísérlete kapcsán szintén beszél az eretnekségről. Az eretnekség szerinte a lehető legrosszabb színházi improvizáció, aminek nem a kreativitása, hanem az újszerűsége veszélyes, hiszen eltereli a figyelmet arról, hogy mit tett Isten értünk Jézus Krisztus által.

„Az eretnekség – írja – olyan végzetes tévedés, amely kompromittálja az isteni dráma integritását, vagy azáltal, hogy összekeveri a drámai szereplőket, vagy azáltal, hogy félreérti a cselekményt, ami eltéríti a nézőt attól, hogy a folyamatos drámai cselekményben megfelelő módon részt vegyen.”³¹

Arra a kérdésre, hogy mi a teológiai herézis, a neves anglikán teológus, Alister McGrath 2009-ben megjelent könyvében így válaszol:

„Az eretnekség a keresztyén hitnek az a formája, amely, ha nem is tudatos tervezés, hanem saját természetének következtében a keresztyén hit lényegének szubvertálásához, destabilizálásához vagy egyenesen lerombolásához vezet.”³²

Az eretnekség tehát olyasvalami, ami a hit misztériumát eltorzítja, destabilizálja, vagy egyenesen lerombolja ahelyett, hogy megőrizné azt. Már az Ószövetség kultikus nyelvhasználatában is megjelenik a romlás, a betegség, a beszennyeződés, a fertőzés képe. Az idegen istenekkel való lelki kapcsolat pedig paráznaság, azaz házastársi hűtlenség az egyedül igaz, élő Istennel szemben.

Később az egyházban azt tartották eretnekségnek, ami fertőzi, megrontja, bepiszkítja az egyház tisztaságát. Az eretnekség, mivel „belül dolgozik”, eleinte nem tűnik hitetlenségnek, s a hitetlenség valóban nem formája, hanem csupán végkimenetele az eretnekségnek. Az eretnekség a maga szubvertáló jellege miatt vezet hitetlenséghez.³³ Az eretnekség, írja McGrath, olyan, mint a trójai faló: első látásra keresztyénnek tűnik, ám valóban tiszta hit és az igaz tanítás halálos ellensége.³⁴

30 Török István, i.m. 39. old.

31 “A heresy is thus a fateful error that compromises the integrity of the theo-drama, either by misidentifying the dramatis personae, misunderstanding the action, or giving directions that lead away from one’s fitting participation in the continuing dramatic action.” In: Vanhoozer, i.m., 424. old.

32 “heresy is best seen as a form of Christian belief that, more by accident than by design, ultimately ends up subverting, destabilizing, or even destroying the core of Christian faith.” In: Alister McGrath, *Heresy. A History of Defending the Truth*, New York, HarperCollins, 2009. 11–12. old.

33 McGrath, i.m. 33. old.

34 McGrath, i.m. 34. old.

Nemcsak a keresztyénségben, hanem a judaizmusban és az iszlámban is találkozunk az orthodox és heterodox hit feszültségével, a herézis kérdésével. Figyelmünk most az Újszövetség szövegére irányul.

A „haireisis” szó kiválasztást, válogatást jelent, a *haireisen* igéből származik, ami azt jelenti: 'kivenni', 'kiválasztani'. Lássunk néhány újszövetségi példát a herézisre illetve a tévтанításra!

„Mert szükség, hogy szakadások (haireisis) legyenek köztetek, hogy a kipróbáltak nyilvánvalókká legyenek ti köztetek”³⁵. 1Kor 11,19

„Bálványimádás, varázslás, ellenségeskedések, versengések, gyűlölködések, harag, patvarkodások, visszavonások, pártütések (haireisis)”. Gal 5,20

„Lesznek hamis tanítók, a kik veszedelmes eretnekségeket (haireisis) fognak becsempészni”. 2Pét 2,1

„Az eretnek embereket (hairetikon antropon³⁶) egy vagy két intés után kerüld; Tudván, hogy az ilyen romlott, és vétkezik, önmaga is kárhóztatván magát”. Tit 3,10–11

„Mert lesz idő, amikor az egészséges tudományt (hiigianuszész didaszkaliasz) el nem szenvedik, hanem a saját kívánságaik szerint gyűjtenek maguknak tanítókat, mert viszket a fülök. És az igazságtól elfordítják az ő fülöket és a mesékhez oda fordulnak.” 2Tim 4,3–4

A korai egyház történetében az önkényesen szelektáló és elhajló eretnekségekre hitvallás és a tanítás, nevezetesen az igaz tanítás (orto-doxia) volt a válasz. Az ortodoxia a szélsőséges elhajlásoktól mentes centrumra, a bibliai értelemben vett „egészséges tanításra” vonatkozott.

A herézis általában azok körében keletkezett egykor (és keletkezik ma is), akik nem tanulmányozzák kitartóan és hűségesen a Szentírást,

vagy ha mégis olvassák, akkor ezt nem a hívők konszenzusában (*consensus fidelii*), hanem önkényesen teszik, saját ízlésük és preferenciájuk („ez tetszik nekem, ez nem tetszik”) szerint szelektálnak abból. Nem hagyják, hogy a Szentírás szkópusza és a közösség hite segítse őket a megértésben, mert alázat helyett a magabiztos büszkeséggel (hübrisz) olvassák az Írást. Így a legtöbb eretnekség a fél megértésből, azaz a félreértésből táplálkozik. Újszerűsége azonban

Így a legtöbb eretnekség a fél megértésből, azaz a félreértésből táplálkozik.

35 Amennyiben külön nem jelölöm, a revideált Károli (1908) fordítást idézem.

36 Új protestáns (1990): „szakadást okozó”, Szent István Társulat (1973): „a tévтанítót”; Kecskeméti István (2002): „az olyan embert, aki szakadást szít”, Csia Lajos (1978): „a szakadár embert”; Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat (2007): „eretnek”.

sok hasonlóan felületes olvasónak igen vonzónak tűnik, s ezért terjed és fertőz gyorsan minden herézis. Az ortodox tanítás általában a herézissel való vitákban fogalmazódott meg.

Idézzük fel két ókori egyházatya és egy 16. századi humanista hitvédő definícióját az eretnekségről! Segítségünkre siet ebben az angol egyháztörténész D. V. N. Bagchi „Tyndale, More, and the Anatomy of Heresy” nagyszerű tanulmánya.³⁷

Szent Ágoston még az önző dicsőségvágyban látja a herézis okát: „eretnek az, aki a világi nyereségért, főleg a dicsőség és az uralkodás érdekében hamis és új nézeteket talál ki és hirdet.”³⁸ Szent Jeromos azonban már teológiaiilag körültekintőbben fogalmaz:

„Az »eretnekség« görög szó, amely 'választást' jelent, s arra vonatkozik, hogy azt a tudományt választjuk, amely nekünk jobban megfelel. Mindaz, aki a Szentírást nem annak szerzője, a Szentlélek által szándékolt értelem szerint olvassa, akkor is eretneknek tekintendő, ha az egyházat nem hagyta el, hiszen rosszabb részt, nevezetesen a test cselekedeteit választotta.”³⁹

Az angol humanista Morus Tamásról, az *Utópia* szerzőjéről kevesen tudják, hogy Luther és angol követőinek legádázabb ellensége volt, s könyvet is írt az eretnekségek ellen. Számára Luther volt korának legnagyobb eretneke, az angol bibliafordító William Tyndale-t pedig „az angol eretnekeink kapitányának” nevezte.

Morus az eretnekséget a középkori eretneküldözőkhöz hasonlóan szintén fertelmességnek („abominable”), járválynak, pestisnek, fertőzésnek, a Krisztus testén keletkezett gennyes sebnak, „újítósdinak” („*newfangledness*”), sőt magukat az eretnekeket (Lutherékat) üvöltő és harapó kutyáknak tekintette. Ám egy frappáns definíciójában fején találta a szöveget: az eretnekséget a közös hittől, a *consensus fidelium*tól való letérésnek, rossz irányba történt elmozdulásnak, mintegy mellékösvénynek („*side way*”) látja:

„Könnyen felismerhető az eretnekség, mint azoknak a szektája és mellékösvénye, akik (bár megkeresztelkedtek és nevükben keresztyének), mégis eltérnek a közös hittől és az egyház egyetemességétől.”⁴⁰

37 D. V. N., Bagchi, „Tyndale, More, and the Anatomy of Heresy”, in: *Reformation*, Vol. 2., 1997, 261–281. old.

38 Bagchi, i.m., 264. old. Angol fordításban: „heretic is the one who for the sake of worldly gain, and especially for glory and domination, either creates or follows new opinion”.

39 Bagchi, i.m., 264. old. Angol fordításban: „'Heresy' come from the Greek word meaning choice, and refers to the choosing of whatever discipline one thinks better. Whoever therefore understands Scripture in any other sense than that demanded by the Holy Spirit, by whom it was written, even though he has not left the church, may nevertheless be called a heretic, because he has chosen that which is worse, namely the works of the flesh.”

40 Bagchi, i.m. 270. old. Eredetiben: „thereby do I plainly know it for an heresy if an heresy be a sect, and a side way (taken by any part of such as be baptised, and bear the name of a Christian man) from the common faith and belief of the whole Church besides” (CWM 6, 266, 21

Való igaz, hogy egy hitvalló közösség életében előfordulhat, és sokszor elő is fordult, hogy az aggódo közösség először eretnekségnek tekintett valamely szokatlan és váratlan tanítást, ám az idő megmutatta, hogy nem az eretneknek bélyegzett személlyel, hanem a közösséggel volt a baj. Jézust és Luthert is először eretneknek tekintette a környezete. Ám ez nem jogosít fel bennünket arra, hogy ne vegyük komolyan a valós eretnekség veszélyét, s könnyedén és felelőtlenül olyan nézeteket kezdjünk hirdetni, amelyek nem kompatibilisek Krisztus egyházának hitével és kétezer éves tanításával.

A következőkben lássuk azt, hogy milyen „klasszikus” eretnekségek terjedtek el az ősegyházban, majd pedig azt, ezek az eretnekségek miért csábítóak, miért s miképpen élednek újjá ma is.

Jézus feltámadása és mennybemenetele által visszanyerte isteni létformáját. Ami Mária számára ott elválasztó korlátnak tűnt, amögött felszabadító korlátlanság volt és van: Jézus Krisztus nincs helyhez és időhöz kötve.

Tanítványaihoz viszont köti magát, és őket is magához. Az Atyához készülve testvéreinek nevezte őket, és Máriát küldte hozzájuk a jó hírrel. Így Jézus nemcsak feltámadása boldog bizonyosságát ajándékozta Máriának, hanem a húsvéti hír továbbadására szóló megbízással, küldetéssel is ellátta.

A magdalai Mária számára húsvét reggele, bár megrázkódtatáson keresztül, de fordulatot hozott. A halott Jézus helyett a feltámadott, élő Jézusra talált. Bánatát öröm váltotta fel. Múltba nézés helyett előretekinthetett. Bénultságából a kapott feladat kímoldította. Magányából új megbízást nyert közösség felé indulhatott.

A feltámadott Jézus Krisztus minket is részesíteni akar mindebben.

Kora reggel ama napon
Feltámadtál, én Krisztusom,
Elúzted a bűn éjjelét,
Fényözönné lett a sötét.

(Joób Olivér: Ünnepek. Hetven áhítat egy évre című könyvéből)

*A feltámadás örömhírében megerősödő húsvéti ünneplést
kívánunk minden kedves olvasónknak!*

Melanchthon, Luther és az augsburgi interim Megalkuvó konfliktuskerülés vagy csendes hitvallás az 1548 áprilisában Christoph von Carlowitzhoz írt levélben?¹

Melanchthont (1497–1560) már életében sokszor érte az a vád, hogy nem tudott felnőni a reformációban rá háruló szerephez, Luther (1483–1546) történelemformáló felismeréseinek méltó képviselőjéhez. A halála óta eltelt ötödfélszáz esztendőben újra meg újra találkozunk ilyenféle szemrehányásokkal, bár kétségtelen, hogy ennek ellenhatásai is megfigyelhetők, és az utolsó kerek halálévforduló, a 400 éves jubileum óta eltelt évtizedekben különösen is jelentős pozitív elmozdulás következett be a Melanchthon-értelmezésben.² Erre utal cikkem alcíme is: alapállásából ma már nem annyira megalkuvó óvatoskodást, hanem sokkal inkább eltökélt, hitvalló bátorságot olvasnak ki a kutatók. Az új szemlélet gyümölcssei tíz-tizenöt éve, a mindkét halálévfordulónál kerekesebb jubileum, a reformátor ötszázadik születésnapja táján kezdtek látványosan beérni.³ Ezeket az eredményeket is felhasználva tanulmányomban egy elhíresült mondat új-értelmezésén keresztül próbálok meg bemutatni a kutatás új irányát⁴

Egy hírhedt levél zokon vett mondata

Alapszövegünk egy két évvel Luther halála után íródott hosszabb levélből vett mondat, amelynek történeti jelentőségét így összegzi Heinz SCHEIBLE: „Semmit sem vettek Melanchthontól olyan rossz néven, mint ezt a mondatot” (1997, 168).⁵ PETHES János (1857–1928) fordítása jól érzékelteti, mi kivetnivalót találhattak a kritikusok Melanchthon visszaemlékezésében: „Eddig is jóformán szolgaságot viseltem, mert Luther gyakran vérmérsékletét követte, mely a hevességre s veszekedésre nagyon is hajlandó volt, pedig jobb lett volna, ha állása s személye méltóságára, s a közjóra nézett volna” (1897, 111). Amikor ötven évvel később WICZIÁN Dezső (1901–1961) így marasztalja el a fiatalabb reformátort: „Melanchthon bizony időnként kényelmetlen nyűgnek is érezte az erősebb vezetőnek a tekintélyét, s Luther halála után egy alkalommal szinte a

1 Ez a tanulmány a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület lelkeszevangélizációján Gyenesdiáson, 2010. június 15-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 A Melanchthon-recepció történetének vázlatos áttekintéséhez l. Ittész (2010b).

3 REUSS András (1938–) akkori tanulmánya (1997), amelyben a külföldi tudományos eredményeket tekintette át elsősorban a Melanchthon levelezését kiadó és ezzel az egész 20. század végi Melanchthon-recepciót meghatározó Heinz Scheible (1931–) kutatásai alapján, ma is hasznos bevezetésül szolgálhat a téma iránt érdeklődőknek.

4 A Gyenesdiáson elhangzott előadásomban három témát tárgyaltam, amelyek közül itt a harmadik kérdéskört dolgozom fel. A *Keresztyén Igazság* 87. (2010. őszi) számában jelent meg a Melanchthon „halk lépteivel”, vagyis az *Ágostai hitvallás* kapcsán tett túlzott engedményeivel foglalkozó cikkem (ITTÉSZ 2010a). A wittenbergi egyetemi teológia és ezen belül Arisztotelész helyének kérdésére, avagy (negatívan) azokra a vádakra, hogy Melanchthon a filozófia kovászával megromtotta a tiszta lutheri tanítást, egy külön tanulmányban térek majd vissza.

5 „Nichts ist Melanchthon so übelgenommen worden wie dieser Satz.”

hálátlanság bélyegét viselő panaszra és vádra fakadt Luther heves modora ellen, amelynek súlya alatt valósággal méltatlan rabságot kellett szenvednie” (1947, 3; kiemelés tőlem – I.G.) – akkor joggal tételezhetjük fel,⁶ hogy itt is az inkriminált mondat hagyományos értelmezésének visszhangját halljuk.

A mondat máig megkerülhetetlen mozzanata maradt a Melanchthon-értelmezésnek. Nemcsak Scheiblenek kellett számot vetnie vele a reformátor minden bizonnyal még jó ideig mértékadó életrajzában,⁷ hanem Christian PETERS (1961–) is úgy érezte, hogy meg kell említenie ezt a részletet a *Luther-Handbuch*-beli rövid cikkében (2005, 167). A mondat, illetve a levél szinte önálló kritikai locusszá vált, mára legalább három jelentős tanulmányt szenteltek neki különböző kutatók (SCHEIBLE 1966, KURIG 2000, WENGERT 2006).⁸

A levéllel kapcsolatban, amelyből a fenti idézet származik, két dolgot szoktak Melanchthon szemére vetni (SCHEIBLE 1966, 102–105). Az egyik az idézett mondatból kicsendülő hálátlanság Lutherrel szemben, alig néhány évvel annak halála után. A másik a császári restaurációs kísérletnek történő előzetes behódolás, amelynek legfőbb bizonyítékát a megelőző szakaszban látják: „Nyíltan beszélek előtted – írja Melanchthon –, arról már előre is biztosítalak: egyedüli óhajtásom, hogy a fejedelem maga gondolja meg, s ha tetszik, tanácsosaitól kérdezze: mi a legelőnyösebb az államra és saját magára. Ha olyasvalami történnék, ami nekem nem tetszik: ellene nem szólok semmit, hanem hallgatok, és vagy elmegyek innen, vagy pedig elviselem azt, ami jönni fog. Eddig is jóformán szolgaságot viseltem...” (PETHES 1897, 110–111). Hogy a fenntartások nem újkeletűek, azt jól jelzi, hogy egykori tanárainak⁹ címzett levelében Nikolaus Gallus (1516–1570) már 1549. május 28-án megemlíti – egyebek közt a kérdéses levélre utalva – azt a félelmét, hogy a wittenbergiek túl messzire mentek a katolikusoknak tett engedményekkel (MBW 55496).¹⁰ Hogy megérthessük a levelet, fel kell idéznünk a történelmi kontextust.

„Eddig is jóformán szolgaságot viseltem, mert Luther gyakran vérmérsékletét követte, mely a hevességre s veszekedésre nagyon is hajlandó volt, pedig jobb lett volna, ha állása s személye méltóságára, s a közjóra nézett volna”

6 Az emlékbeszéd nyomtatott változatában is megőrizte eredeti műfajának jellegzetességeit, és szinte teljes egészében jegyzetek és hivatkozások nélkül jelent meg. A két idézet összekapcsolásához meggyőződésem szerint azonban közvetlen bizonyítékok híján sem férhet kétség.

7 A fenti hivatkozáson kívül a tágabb kontextushoz, Melanchthon interimmal kapcsolatos álláspontjához bővebben I. SCHEIBLE (1997) 182–191, ahol szintén érinti az áprilisi levél problémáját.

8 Peters és Kurig tanulmánya megjelenik magyar fordításában abban az elmúlt harminc év Melanchthon-szakirodalmából készülő válogatásban, amelyet a Luther Kiadó megbízásából szerkeszttek. A kötetben az általam idézett tanulmányok közül SCHEIBLE (1984) és WENGERT (1999b) fordítása is olvasható lesz.

9 Melanchthon mellett Johannes Bugenhagennak (1485–1558) és Georg Majornak (1502–1574).

10 Hogy a kettős ellenvetés toposza még egy szűk generációval ezelőtt is erősen tartotta magát, azt jól példázza James M. WEISS díjnyertes tanulmánya (1985, 94), amely közel húsz évvel SCHEIBLE úttörő elemzése (1966) után még mindig magától értődően idézi a hagyományos értelmezést.

Az augsburgi interim (1548): a levél történelmi kontextusa

Az augsburgi birodalmi gyűlés (1530) „kudarca” után a katolikus agressziótól tartó evangélikus fejedelmek és városok védelmi szervezet létrehozását határozták el, és a következő év elején megalakult a Schmalkaldeni Szövetség. A katolikus császár és az evangélikus rendek közti háborúra azonban csak másfél évtizeddel később, Luther halála után került sor. Ez a protestánsok nagyarányú vereségével végződött, amikor V. Károly (1500, 1519–1556, 1558) 1547 húsvétján a mühlbergi csatában döntő győzelmet aratott a János Frigyes szász választófejedelem (1503, 1532–1547, 1554) által vezetett evangélikusok felett. A győztes császár 1547 őszén birodalmi gyűlést hívott össze Augsburgba, ahol a következő év július 30-án kihirdették a birodalom vallási egységét visszaállítani hivatott rendelkezést, amely a tervek szerint a kérdésnek az egyetemes zsinaton¹¹ történő végleges rendezéséig ideiglenesen lett volna hatályban, s ezért *augsburgi interim* néven vált ismertté. Ez az evangélikusok felé csak a két szín alatti áldozás és a papi házasság tekintetében tett engedményt (ami egyébként hozzájárult a kudarcához, mert az óhitűeknek még ez is sok volt).¹² Egyebekben vissza kellett volna térni a korábbi (római) gyakorlathoz és ígéhirdetéshez, és a miseáldozatot is újra be kellett

volna vezetni a protestáns területeken. Ezt azonban az általános ellenállás miatt jobbra nem sikerült megvalósítani. Csak a spanyolok által megszállt Dél-Németországban kerülhetett sor a rendelkezés bevezetésére, aminek következtében itt az evangélikus lelkészeknek menekülnie, bujkálnia kellett.

Az interim előkészítése során, 1548 tavaszán Móric szász választófejedelem (1521, 1541/1547–1553) többször is kikérte teológusai, köztük elsősorban Melanchthon véleményét.

Az interim előkészítése során, 1548 tavaszán Móric szász választófejedelem (1521, 1541/1547–1553) többször is kikérte teológusai, köztük elsősorban Melanchthon véleményét.¹³ Mivel az evangélikus teológusok szabad részvételét nem sikerült biztosítani a birodalmi gyűlésen, a szakértők kénytelenek voltak szász területen maradni, és az egyeztetések jórészt írásban zajlottak. Március vége felé annyira kiéleződött a helyzet, hogy Melanchthon biztonságáról, aki különösen is kegyvesztett volt

11 1545-ben ugyan megnyílt a trentói (tridenti) zsinat, de egyrészt az evangélikusok nem ismerték el ennek fennhatóságát, másrészt a császár és III. Pál pápa (1468, 1534–1549) közti konfliktus miatt az időközben lényegében egy időre már működésképtelenné is vált.

12 Ez már a tavasz folyamán kiderült, és így a rendelet 1548. május 15-én kihirdetett előszava értelmében a bevezetését csak a protestáns területeken írta elő a császár, ami – Horst RABE (2003) értelmezésével szemben – világosan mutatja, hogy nem valódi kompromisszumkeresésről, hanem restaurációs törekvésről volt szó.

13 A támogatás, amelyet Móric – 1541 óta az Albert-ági szász birtokok fejedelme – nyújtott a császárnak a schmalkaldeni háborúban, röviddel a mühlbergi csata után meghozta számára a választófejedelmi méltóságot, amelyről fogságba esett Ernő-ági unokatestvérének le kellett mondania, hogy elkerülhesse a lefejezést. E politikai manőverek közben evangélikus elköteleződéséhez azonban nem lett hűtlen Móric. Nem csak megszerezte – más területekkel együtt – a székvárost, Wittenberget és annak egyetemét János Frigyesztől, hanem maradásra bírta a wittenbergi teológusokat, és továbbra is megtartotta őket a(z) immár saját irányítása alatt álló) választófejedelmi udvar szolgálatában.

a császári udvarnál, külön gondoskodni kellett, és ezért fejedelmi utasításra – egy Luther wartburgi „fogságára” emlékeztető manőverrel – rövid időre eltüntették szem elől. Mindeközben azonban Móric helyzete sem volt könnyű, aki aligha engedhette meg magának, hogy nyílt konfliktusba kerüljön az uralkodóval, és meg kellett próbálnia valahogy közelebb hoznia az evangélikus álláspontot és a császári akaratot. Érthető, ha ennek érdekében nyomást próbált gyakorolni saját teológiai tanácsadóira, hogy a lehető legnagyobb kompromisszumkészséget tanúsítsák az ügyben. Ilyen körülmények között írta meg Melanchthon híres-hírhedt levelét 1548. április 25-én¹⁴ válaszul Christoph von Carlowitz (1507–1578), a szász választófejedelem tanácsosának megkeresésére, hogy támogassa az előkészítés alatt álló interimet.¹⁵

Ha Melanchthon ki is öntötte a szívét a címzettnek ..., miért nem ügyelt arra, hogy bizalmas közlései ne kerüljenek napvilágra... ?

Míg a tanácsos eredeti levele elveszett, Melanchthoné rövid idő alatt óriási nyilvánosságot kapott. Címzettje már a birodalmi gyűlésen terjeszteni kezdte – feltehetőleg magának a császárnak is megmutatta –, és a levél hamarosan Németország határain túl is ismertté vált, az interim szövegével együtt a pápának is elküldték. Ez a nyilvánosság azonban semmi jót nem jelentett Melanchthonnak, s itt nem pusztán az utókor már említett elmarasztaló ítéletéről van szó, hanem a kortársak egybehangzó kritikájáról, illetve az ellenfelek ujjongásáról (SCHEIBLE 1966, 129–130; PETHES 1897, 112).¹⁶ Ez felveti azt a további kérdést, hogy ha Melanchthon ki is öntötte a szívét a címzettnek („Nyíltan beszélek előtted...”), miért nem ügyelt arra, hogy bizalmas közlései ne kerüljenek napvilágra, hiszen azzal számolnia kellett, hogy az itt megfogalmazottak aligha vívják ki a vesztes háború után nehéz helyzetbe került evangélikusok tetszését, sőt egyenesen az ellenség malmára hajtják a vizet. Melanchthon régóta ismerte Carlowitzot, tudta róla, hogy nemcsak választófejedelemi, hanem császári tanácsos is,¹⁷ de levelében még csak kísérletet sem tett arra, hogy diszkrécióját biztosítsa. Hogy mivel magyarázható ez az érthetetlennek tűnő óvatlanság, arra a levél tartalmának vizsgálata után kell visszatérnünk.

Gnesio-lutheránus polémia és a levél recepciótörténete

Melanchthon írása – amelynek hossza miatt szabadkozik is (CR 6:879–880) – szinte kizárólag az interim kérdése körül forog. A tárgyalás elején, mintegy közbevetőleg találkozunk a Lutherre vonatkozó megjegyzéssel, ezért érdemes ennek tisztázásával kezdeni a vizsgálódásunkat. Ehhez viszont röviden még egy mozzanatot fel kell idéznünk a történelmi kontextusból. Az interim

14 CR 6:879–885, Nr. 4217; vö. MBW 5139. A datáláshoz l. SCHEIBLE (1966) 112–114 és MBW 5:281–282j.

15 A levél másik – röviden tárgyalt – témája Justus Jonas (1493–1555) amnesztíája, amelyet a továbbiakban figyelemmel kívül hagyhatunk.

16 Látni fogjuk, Melanchthon rövidesen magyarázkodásra is kényszerült a levél miatt (vö. 23. o., lent).

17 Egy történelmi anekdota szerint V. Károly személyesen érdeklődött von Carlowitz után, amikor az hiányzott a választófejedelem kíséretéből, majd udvari orvosát küldte hozzá, amikor megtudta, hogy beteg (SCHEIBLE 1966, 128j.).

kapcsán éles polémia, az ún. adiaphora-vita bontkozott ki az evangélikusságon belül, amely során Melanchthont is heves támadások érték egykori tanítványa, Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) és az álláspontját osztó „gnésio-lutheránusok” részéről. E vita kontextusában történt, hogy a Carlowitznak írt latin nyelvű levelet János Frigyes fejedelem weimari udvari lelkésze, Johann Stoltz (1514k.–1556) lefordította németre, és ez a változat nem sokkal később nyomtatásban is megjelent FLACIUS kiadásában (1560, C2^r–D2^r; vö. CR 6:879, bev. jegyz.).

Szerkesztői bevezetőjében Flacius a levél címzettjét „eine[r] der K. M. Raht”-nak nevezi, ami sokkal inkább érthető a *cs[ászári] f[elség]* tanácsosának (*kaiserliche*), mint a választófejedelemének (*kurfürstliche*). Egyrészt persze igaz, hogy Carlowitz mindkét hivatalt betöltötte, másrészt viszont Melanchthonnal csak az utóbbi minőségében váltott levelet. Az viszont már tényszerűen sem állja meg a helyét, hogy a levelet Melanchthon „írta és ... *terjesztette*”, bár az a kortársak beszámolója szerint valóban „szörnyű nagy károkat okozott az Isten egyházában”, ahogyan azt FLACIUS is állítja (1560, C2^v; kiemelés tőlem – I.G.).¹⁸ Ezekkel a csúsztatásokkal az egykori tanítvány azt a látszatot keltette, mintha Melanchthon tudatosan próbált volna lepaktálni az ellenféllel az evangélikusok kárára. Érdemes még megjegyezni, hogy Flacius már 1560 előtt is számos alkalommal Melanchthon orra alá dörgölte a Carlowitznak írt levelet.¹⁹ A kérdéses mondat pedig így hangzik németül Stoltz átültetésében: „Hab ich mich doch vormals vnter Luthero wie ein Knecht, schier allzu schmechlich drücken müssen, wenn er offt mehr seinem störrigen eigensin, der nicht gering in jm war, nachhinge, denn das er seine Person, oder gemeine wolfart hette bedenken mögen” (C3^r) – ami lényegében összecseng Pethes János már idézett magyarázatával.

Bár Flacius vitairata viszonylag sok példányban megtalálható ma is a nagyobb német kutatókönyvtárakban, igazán széles körben csak 2008 óta érhető el, amikor a szabad hozzáférésű digitalizált változata megjelent az interneten. Stoltz fordításának azonban megújuló hatástörténeti jelentőséget adott, hogy Melanchthon műveinek 19. századi nagy gyűjteményes kiadása, a *Corpus Reformatorum* az eredeti latin szöveg mellett lábjegyzetben hozza a Lutherre vonatkozó mondat tőle származó német változatát (CR 6:880j.). Tanulmánya elején SCHEIBLE több mint egy tucat kritikusi véleményt idéz főként a 19–20. századból Melanchthon levelével kapcsolatban, és feltűnő – bár ő maga nem reflektál a nagyobb összefüggésre –, hogy pozitív értékelésért „vissza kell mennünk a racionalizmus koráig” (1966, 104),²⁰ vagyis

18 „...geschrieben, vnd darnach denselbigen nur weit, weit ausgebreitet, auch grossen grewlichen schaden, in der Kirchen Gottes, damit angerichtet haben.”

19 1549. június 8-án mint a wittenbergiek hibáit illusztráló példát említi (MBW 5556.8, valamennyi levél Melanchthonnak). Néhány hónappal később, október 20-án egy nyílt levélben idéz belőle az olvasó elrettentésére (MBW 5655.14.3). 1556. szeptember 1-jén azzal büszkélkedik – az előbbi levél és a pár évvel későbbi lépése fényében nem éppen meggyőzően –, hogy ő mérsékeltabb volt, mint mások, nem adta ki az inkriminált levelet (MBW 7943.14). Két héttel később (szeptember 16.) pedig egy másik hosszú levelet zár nagyon hatásosan azzal, hogy a Carlowitz-levelel kiindulva számos hivatkozással támasztja alá azt a Melanchthonra nézve igencsak bántó állítását, hogy egykori tanárával szemben ő maga (Flacius) hű maradt a reformáció ügyéhez (MBW 7955.8.1).

20 „Man muß schon in die vom Rationalismus geprägte Zeit zurückgehen”. A Scheible által hivatkozott véleményeknek csak egy része vonatkozik a Lutherrel kapcsolatos megjegyzésre, de ez nem befolyásolja az összképet.

a CR 6. kötetének 1839-es megjelenését megelőző időkhöz. A Stoltz-fordítás máig befolyásolja a szöveg értelmezését, sőt úgy tűnik, hatása alól Scheible sem vonhatta ki magát.²¹ Ennek a több évszázados hagyománynak a megkérdőjelezésére egészen az ezredfordulóig kellett várni, s végül Hans KURIG (2000) végezte el ezt a fontos feladatot az eredeti latin szöveg alapos filológiai vizsgálatával.

Melanchthon latin eredetije

Melanchthon eredetileg ezt írta Carlowitznak: „Tuli etiam antea servititem paene deformem, cum saepe [vario lectio: semper] *Lutherus* magis suae naturae, in qua erat φιλοεικία non exigua, quam vel personae suae vel utilitati communi serviret” (CR 6:880). A mondat értelmezéséhez először a latin szövegkörnyezetben álló görög szó jelentését érdemes tisztázni.²² A *szeretet* (φιλο-) és *vita, viszály* (νείκος) összetételéből álló szó (vö. *filo-zófia*) jelenthet *becsvágyat, veszekedésre való hajlamot*²³ vagy a *viszály szeretetét, de versengést, versenyszellemet* vagy *küzdeni akarást* is, tehát konnotációja – mind a szótárak (pl. Liddell–Scott–Jones, s.v. φιλοεικία), mind az idézett kutatók által elvégzett kontextuális szótanulmányok szerint – nem feltétlenül negatív.²⁴ Különösen is fontos, hogy egy másfél évvel később, 1549. szeptember 12-én Dietrich von Maltzan auf Grubenhagennak írt levélben (CR 7:461–463, Nr. 4592; MBW 56271) – éppen a Carlowitznak címzett és az addigra már széles körben nyilvánosságra került korábbi levél magyarázataként²⁵ – Melanchthon maga értelmezi ezt a kifejezést úgy, mint ami „nem hiba, hanem hősi természetű emberekre jellemző πάθος [‘páthosz’ = szenvedély], amelyet a történetírók név szerint Periklésznek, Lüsandrosznak és Agészilaosznak²⁶ tulajdonítanak. És Lutherban nagyon is volt hősi szenvedélyesség” (CR 7:462).²⁷ Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy Melanchthon

21 Az MBW regesztája így foglalja össze a Carlowitznak írt levél vonatkozó részét: „[Melanchthon] wird sich der Entscheidung des K[urfür]rsten fügen, wie er sich Luther fügte, auch wenn dieser lieber seiner Streitsucht frönte als dem Gemeinwohl diene” (MBW 5:281, Nr. 51393). Ez egybecseng SCHEIBLE fordításával, amelyet eredetileg a levélről szóló tanulmányában közölt (1966, 116), de amelyet – apró tipográfiai módosítással – Melanchthon-életrajzában is megtartott: „Ich ertrug auch vordem eine fast entehrende Knechtschaft, da Luther oft mehr seinem Temperament folgte, in welchem eine nicht geringe *philoneikia* [Streitsucht oder Rechthaberei] lag, als auf sein Ansehen und auf das Gemeinwohl achtete” (1997, 168). L. még a Wicziánéhoz hasonló utalást a TRE-szócikkben (1992, 380.30–32) és az életrajz Luther-fejezetének elején (1997, 143).

22 Ahogy tanulmányának címe is jelzi, WENGERT különösen is nagy hangsúlyt helyez a fogalom tisztázására (kül. 2006, 38–40), de SCHEIBLE (1966, 116–117) és KURIG (2000, 58) is tárgyalja a jelentését.

23 PETHESNÉL „heveségre s veszekedésre [való] hajlandó[ság]” (1897, 111).

24 Ráadásul kiejtés szerint az utótag a *győzelem* jelentésű νίκη-ből is származtatható, ami még tovább enyhíti a jelentésárnyalatokat. L. még alább a 34. j.

25 Rövid – védekező – utalást már korábban is tett a levélre Michael Meienburgnak (1491–1555) (MBW 5274.6, 1548. szeptember 1.). Az 1549. május 17-én Joachim Camerariusnak (1500–1574) említett levél (MBW 5534.1) feltehetőleg nem azonos az előző év áprilisában írttal (MBW 5139).

26 Kimagasló görög államférfiak: Periklész (i.e. 495–429) athéni szónok és politikus; Lüsandrosz (i.e. ?–395) a spártai flotta parancsnoka; II. Agészilaosz (i.e. 444, 400k.–360) spártai király volt.

27 „Non est crimen, sed πάθος, usitatum heroicis naturis, quod nominatim Pericli, Lysandro, Agesilao tribuunt scriptores. Et omnino erant in Luthero heroici impetus.”

egyenesen dicsérni akarta Luther hősi természetét, de azt mindenképpen megkérdőjelezi, hogy egyértelmű elmarasztalást akart volna kifejezni a görög szóval.²⁸

Legalább ilyen fontos a „servitum paene deformem” („jóformán szolgaságot”: Pethes; vagy „valósággal méltatlan rabságot”: Wiczián) pontos értelme is. Először is a latin névelőtlen nyelv, és így az első tagmondatra önmagában több fordítás is elképzelhető: „Ezelőtt is szinte megalázó szolgaságot viseltem” vagy „Ezelőtt is elviseltem a szinte megalázó szolgaságot”. A szórend – a ragozott igealak mondat eleji kiemelése – alapján meggyőzőbbnek tűnik az utóbbi, amely nem a szolgaságra, hanem az elviselésre teszi a hangsúlyt. Ugyancsak ezt erősíti a „szinte” (*paene*) megszorítás, ami meghatározó módon korlátozza éppen a szórendileg kiemelt ige érvényességét: amit a szerző elviselt, az a *szinte* megalázó szolgaság volt – de ebből nem következik, hogy a *valóban* megalázót is elviselné. Így olvasva és a küszöbön álló interimre értve ez akár burkolt fenyegetésnek is érthető: látni fogjuk, hogy ezt az értelmezést a levél folytatása, különösen a befejezése, jelentősen felerősíti (WENGERT 2006, 40–41). Ehhez hozzátehetjük még, hogy a szolgaságot Melanchthon Luther *A keresztyén ember szabadságáról* szóló 1520-as reformirata²⁹ fényében is érthette (és érthette-e másként?!), amelynek egyik alaptétele szerint ugyan a hívő a szeretetben mindenek alávetett szolgája, de ennek korlátja, hogy az evangélium ne szenvedjen csorbát!³⁰

A legfontosabb érv azonban Stoltz értelmezésével szemben az, hogy a latin kötőszó (*cum*) a tagmondatok igealakjainak figyelembevételével (perfectum a főmondatban, conjunctivus a mellékmondatban) nem állhat időhatározói jelentésben, hanem csak ellentétes értelemben. Vagyis nem arról van szó, hogy „akkor, amikor...” vagy „valahányszor Luther ezt meg ezt tette, nekem szolgaságot kellett viselnem”, hanem arról, hogy „én elviseltem a szolgaságot, míg [ezzel szemben] Luther így meg így tett”. Azok a fordítások tehát, amelyek Luther magatartását magyarázó vagy okhatározói jelentéssel kötik Melanchthon szolgaságához, lényegileg torzítják el az eredeti mondat értelmét.

Végül még egy további szempontot is megfontolhatunk azzal kapcsolatban, hogy Luther mit is tett: „gyakran vérmérsékletét követte ..., pedig jobb lett volna, ha állása s személye méltóságára, s a közjóra nézett volna” (PETHES 1897, 111). A szembeállítás – ezúttal nem Melanchthon és Luther között, hanem az utóbbi számára nyitva álló cselekvési lehetőségek

28 SCHEIBLE végső soron negatív értékítéletet társít a hősi indulathoz (1966, 116), de ez nem tűnik egyértelműen megalapozott következtetésnek. Két évvel korábban, Luther temetési beszédében (CR 11:726–734, Nr. 89) Melanchthon részletesen foglalkozott a reformátortárs személyiségével, s bár természetéről árnyalt képet fest, „sok kiváló és hősi erény”-ét („multis excellentibus et heroicis virtutibus ornatum”; 731, kiemelés tőlem – I.G.) egyértelműen pozitívan említi. A gyászbeszéd megközelítése iránymutató lehet a φιλοεικία megítéléséhez is: nem elvakult és feltétlenül elfogadás, de a kritikus észrevételeket-felhangokat jóindulatúan kezelő, összességében pozitív értékítélet. (A temetési beszéd szövegkritikai kérdéseire l. BRÄUER 1996. Az idézett szövegrész az ún. rövid változatban is megtalálható [213], tehát Melanchthontól magától származik.)

29 LMM 2:319–347, németből ford. Masznyik Endre (WA 7:12/20–38); újabb magyar fordítása a latin kiadás alapján: *Értekezés a keresztyén ember szabadságáról*, ford. Pröhle Károly in: LUTHER (1983) 25–73 (WA 7:39/49–73).

30 KURIG a szolgaságnak ezt az evangélium szabadságán alapuló értelmezését Melanchthonnak ebből az időszakból származó több további leveléből vett részlettel is alátámasztja (2000, 55–56).

között – egyértelmű a fordításból is, de érdemes közelebbről szemügyre vennünk az eredetit. Amit Pethes *vérmérséklet*ként fordít, az a latinban *natura* (‘természet’), az ellentétes póluson pedig a *persona* (‘személy’) és az *utilitas communis* (‘közérdek’, ‘közös haszon’) áll vagylagos kapcsolatban.³¹ KURIG hívja fel arra a figyelmet, hogy ennek a szerkezetnek az alapja a *természet* és a *személy* szembeállítása, ami teológiailag önmagunknak az Isten, illetve az emberek felől meghatározó, lényegi valóságával – „isteneleltiségünkkel” és „embereleltiségünkkel” (*coram Deo* és *coram hominibus*) – állítható párhuzamba (2000, 56–58). A *természet* az, amit Isten teremt és a hit által megújít; a *személy* pedig az, amit az emberek látnak, de amit Isten nem néz (Gal 2,6) – éppen ezért kapcsolódik össze az emberi közösség érdekeinek általánosabb aspektusaival, a közjával.³² Ebben az olvasatban Luther nem ösztönlény, aki nem tud uralkodni indulatain, és szenvedélyességének még a saját és a közösség érdekeit is alárendeli, hanem olyan valaki, aki számára a transzcendens meghatározottság döntőbb, mint az immanens kapcsolatrendszer. Más szóval Melanchthon nem elmarasztalja Luthert, hanem a reformátort „embereleltisége” helyett „isteneleltiségében” állítja az olvasó elé, és – humanista udvari embernek írva – ebben hősi természetűnek mutatja, ami – mint láttuk – gazdag árnyalatokat lehetővé tevő, de összességében pozitív minősítés.

Mindezek fényében a következőképpen próbálhatjuk meg magyarítani a sokszor félreértett mondatot: „Ezelőtt is elviseltem a szinte megalázó szolgaságot, miközben Luther nem egyszer inkább [az Istentől kapott és megújított] természetének – amelyben nem kevés φιλονεικία [*philoneikia* – ‘versenyszellem’ vagy ‘küzdeni akarás’] volt –, mint [az emberek számára látható] személyének vagy a közjónak szolgált.”³³ Szó sincs tehát a Luther heves ter-

Luther ... olyan valaki, aki számára a transzcendens meghatározottság döntőbb, mint az immanens kapcsolatrendszer.

mészete miatt elszenvedett szolgaságközeli elnyomatásról. A szöveg és szerzőjének nézőpontjából a reformátor inkább Istenre, mint az emberekre figyelő keresztyén hősként messze a levélíró fölé emelkedik, és – ahogy a „szinte megalázó szolgaság” kapcsán már láttuk – magasztos példáját alkalmasint Melanchthon is követni fogja, ha rákényszerítik: ez a levél további részének értelme, amivel röviden még foglalkoznunk kell, hogy második kérdésünket, Melanchthon interimmel kapcsolatos álláspontját is tisztázhassuk.

31 Pethesnél megjelenik a *személy* is és a *közjó* is, de a latin mondat nyelvtani szerkezetét (amelyet a *vel* – *vel* határoz meg) nem követi szorosan.

32 Hogy Melanchthonnál a vagylagos kapcsolat megengedést és nem kizáró választást jelent, az világos a kötőszó-ból (*vel* – *vel*, nem *aut* – *aut*), amelyet *akár* – *akár* szerkezettel is fordíthatnánk. Nem véletlenül adta ezt vissza Pethes [é]s-sel.

33 Vekerdi József fordításának felhasználásával. Az ő fordításában a levél teljes szövege megjelenik magyarul abban a mintegy negyven szemelvényt tartalmazó Melanchthon-szöveggyűjteményben, amelyet a Luther Kiadó megbízásából szerkeszttek.

Megalkuvó konfliktuskeresés vagy csendes hitvallás?

Mielőtt a tervezett interim konkrét értékelésébe kezdene, Melanchthon vázolja saját helyzetét és eddigi szerepét a reformációban.³⁴ Egyértelműen kijelenti, hogy nemcsak az evangélium ügyéhez, hanem az evangélikus táborhoz sem lesz hűtlen – bár a rossz nyelvek szerint bíborosi kalapot is kaphatna, ha átállna (CR 6:881). Ami a császári terveket illeti, feltételezi róluk a jó szándékot, de kisebb módosításokat szívesen látna.

Jó retorikai érzékkel a kifogásait is egyetértésének hangoztatásával vezeti be. Elfogadja a püspökök és a pápa tekintélyét, „ahogy le van írva az augsburgi iratban” (*quae describitur in libro Augustano*; CR 6:882) – vagyis nem engedményt tesz, hanem kitart az *Ágostai hitvallás* mellett! Hasonlóan, elfogadja a (római) szertartásokat a jó rend és fegyelem érdekében – vagyis nem mint az üdvösséghez nélkülözhetetleneket (WENGERT 2006, 44). A „hit kérdésében” (*De fide*; CR 6:883), azaz a megigazulásról szóló tanítással kapcsolatban fenntartja korábbi figyelmeztetését, a halottakhoz való imádságot pedig határozottan elveti. Hogy „a többi cikkről most nem vitatkoz[ik]” (*De caeteris articulis nunc non pugno*; CR 6:883), azt nem az interim egyéb pontjainak általános elfogadásaként kell értelmezni, hanem rövid utalásként korábban küldött szakvéleményeire,³⁵ amellyel a tanácsost – és rajta keresztül a fejedelmet – továbbra is érvényes fenntartásaira emlékezteti (SCHEIBLE 1966, 122).

Carlowitz nem pusztán hallgatólagos elfogadást, hanem kifejezett támogatást várt Melanchthontól,³⁶ aki ehelyett egyértelmű elutasítással válaszolt. Hogy ezt nem heveskedve, harcos megfogalmazásban, hanem megfontolt és elegáns humanista prózában tette, az a kiélezett történelmi helyzet és a ránehezedő nyomás ismeretében nem okozhat meglepetést. Aligha vehetjük a reformátor szemére, hogy nem ment fejjel a falnak, és nem kereste mindenáron a mártíromságot – de hogy szükség esetén kész lett volna rá, azt a levél befejezése világosan mutatja.

Melanchthon itt egyértelműen számot vet azzal (s hogy ezt is engedékenységének hangoztatásába ágyazottan teszi, hozzájárulhatott ahhoz, hogy már a kortársak is félreértették valódi mondanivalóját), hogy álláspontja elfogadhatatlan lesz a hatalom birtokosai számára, és ez akár végzetes következményekkel is járhat számára. Isten segítségével azt is el fogja hordozni, hiszen – mint a hitvallók sorának példája mutatja – nem a földi élet a legnagyobb kincs: „Ha pedig a hatalmasok nincsenek meglegedve tartózkodó magatartással ... akkor Isten segítsé-

34 Ebben magát mint *nem φιλοεικοτος*-t jellemzi (CR 6:880), s itt a szó negatív konnotációi kerülnek előtérbe, de összeköti ezt nemcsak a schmalkaldeni háborúban, hanem az egész reformációban betöltött szerepével is (az államot – *republicam*, 6:881 – megosztó viszályok valószínűleg az előbbire utalnak, de néhány mondattal később említi az 1527-es szász vizitációkat és más, több mint húsz évvel a levél előtti eseményeket). Ebben pedig egyértelműen nem kezdeményezőként írja le magát, hanem mint aki „belecsöppent” (*incidi*, 6:881). Ez is egybecseng a von Maltzannak írt levélben adott értelmezésével (vö. 23. o., fent): a *φιλοεικία* az igazán kimagasló, teremtő személyiségek sajátja. Ezt a szakaszt is idézve BOTTA István éppen ezért jogosan jellemzi úgy Melanchthont, mint aki talán félénk, de nem gyáva vagy szolgalelkű (1978, 153; a vonatkozó fejezet, ‘Melanchthon és Luther’ kisebb – jelöletlen – kihagyásokkal megjelent a *Keresztyén Igazság* ú.f. 23. sz. [1994. ősz] 26–29. o.-án; az idézet a 28. o.-on található).

35 Vö. MBW 5110, 1548. április 1.; MBW 5117, 1548. április 10/11., mindkettő Móric választófejedelem számára.

36 „Sed non modo silentium flagitari dicis, verum etiam suffragationem” (CR 6:880).

gével elviselem, ami történni fog velem, ... mint sokan másokkal, akik igaz ügyekben, még hozzá kisebb jelentőségűekben is, az igazságot többre tartották az életüknél. Nem fogok gátat emelni az elé, hogy a kormányzók saját elgondolásuknak megfelelően irányítsák az államot” (CR 6:884, Vekerdi József ford.).³⁷ Az utolsó mondat összecseng a levél elejével (ld. 18. o.), és visszatekintve segít azt helyesen értelmezni. Melanchthon gesztusa nem behódolás a világi hatalomnak, hanem a két birodalom megkülönböztetése: a császár uralkodhat, engedelmes szolgája leszek (amíg ez csak *szinte* megalázó szolgaságot jelent), de ha a lelkiismeretemet követeli, akkor inkább a tanúságtévő halál!

Melanchthon „meggondolatlan óvatlansága” és a levél első fogadtatása

A Carlowitznak írt levél összességében tehát illeszkedik Melanchthon egyéb forrásokból ismert véleményébe. Luther ellen nem hálátlan panasza és vádaskodásra fakad, hanem – finoman utalva nagy formátumú személyiségének elkerülhetetlen árnyoldalaira – elismeri példaértékű eltökéltségét. Hogy szavaiból nem csak a feltétlen csodálat hangja csendül ki, az csak azokban kelthet megütközést, akik kettőjük kapcsolatát nem két hús-vér embernek a közös ügy szolgálatában évtizedeken át megőrzött együttműködéseként, hanem mitikus hősök idealizált barátságaként próbálják meg értelmezni.³⁸ Az augsburgi interimre pedig nemet mond Melanchthon, mint a többi hasonló szakvéleményében, amelyeket részben már a levél előtt, részben még a rendelkezés kihirdetése után is készített. Hogy Melanchthon mennyire határozottan szembehelyezkedett az interimmal, azt jól mutatja, hogy megszakította a kapcsolatot egykori barátjával, Johann Agricolával (1492–1566), mivel az támogatta a császári törekvéseket (WENGERT 1997, 170–174).³⁹

Ez az értelmezés arra az egyébként nehezen megválaszolható kérdésre is magyarázatot ad, hogy miért nem volt óvatosabb Melanchthon Carlowitzsal szemben. Meggondolatlannak tűnő óvatlansága csak utólagosan, a recepciótörténet ismeretében válik problematikussá. Ha Melanchthon – elegánsan, sőt talán óvatosan fogalmazott, de egyértelmű – hitvallásnak szánta levelét, akkor nem volt oka annak titokban tartását kérni a címzettől. Hogy végső soron elszámította-e magát, és túlbecsülte-e olvasói intelligenciáját vagy filológiai kifinomultságát, arra nem könnyű válaszolni. Ha az utókor hosszan tartó rosszallását jórészt a gnesio-lutheránus propaganda hatásának tulajdonítjuk is, amelyben nyilván nagyobb szerepet játszott a tendenciózus pártosság, mint a gyenge latitudás,

37 „Si autem hac moderatione placari potentes non possunt, ... feram Deo iuvante quae accident, ... ut aliis multis, qui in bonis causis etiam levioribus veritatem vitae antetulerunt. Nec impendiam, quo minus constituant rempublicam suo arbitrio gubernatores.” — Melanchthon egy furcsa szójátékkal fűszerezi a gondolatmenetet, amelyben átmenetileg Melanthiosszal, Odüsszeusz – gazdáját eláruló, s ezért szörnyű véget érő – kecskepásztorával azonosítja magát. A párhuzam a hasonló névalakokon túl azonban csak az erőszakos halál kilátására terjed ki, Melanthiosz konkrét szerepére már nem. WENGERT olvasata (2006, 46) nyilvánvaló félreértésen – valószínűleg Melanthiosz és a kondás, Eumaios összetévesztésén – alapul, hiszen Homérosznál az előbbi nem mestert, hanem a kéréket látja el fegyverekkel (vö. *Odüsszeia* 22:126–199, 474–477).

38 E klasszikus mítosz kritikájához l. SCHEIBLE (1984), (1997) 144; WENGERT (1999a) 11 és (1999b) 59–60.

39 A konfliktus évtizedekkel korábban visszanyúló gyökereihez l. WENGERT (1997) és ITTÉS (2010b) 126–127.

ez – kronológiai okokból – nem magyarázhatja a levél első fogadtatását a birodalmi gyűlésen, pedig már az magyarázatot igényel. Bár ahhoz sajnos nem áll elég adat rendelkezésünkre, hogy ebben egyértelmű következtetésre jussunk, néhány megfontolást érdemes rögzítenünk.

Hogy a feszült történelmi pillanatban sokan felületesen olvasták, és az óhitűek – vagy a császárral politikai okból megegyezni akarók – a maguk szája íze szerint értelmezték Melanchthon levelét, az aligha meglepő. Hogy *ezek után* (és ez nagyon gyorsan megtörténhetett!) az evangélikusoknak – különösen a radikálisabbaknak, akik amúgy is vitában álltak Melanchthonnal – kevés volt a levél, az szintén érthető.⁴⁰ Az egyébként, hogy Carlowitz nyilvánosságra hozta és feltehetőleg V. Károlynak is megmutatta a levelet, önmagában még semmiképpen nem értékelhető negatívan, hiszen a szövegben maga Melanchthon is apellál a császári jóindulatra, és – legalább a retorika szintjén – éppen az uralkodót próbálja megnyerni szövetségesül a másik oldallal szemben (CR 6:882, 883). A tanácsos gesztusa érthető úgy is, mint éppen a Melanchthon által szükségesnek látott módosítások elérése érdekében tett lépés. Végül pedig az sem kizárt, hogy – legalábbis a közvetlen címzettek – megértették Melanchthont, és a levél elérte a kívánt hatást. A szász teológusok – köztük elsősorban Melanchthon – tanácsára Móríc választófejedelem vonakodott az interim támogatásától, és május végén hirtelen távozott is a birodalmi gyűlésről, megelőzendő, hogy el kelljen fogadnia a császári dekrétumot (WENGERT 2006, 34, 47). Nehéz lenne megmondani, hogy ebben pontosan mekkora szerepet játszott ez a konkrét levél, de semmiképpen sem zárható ki, hogy volt benne része. Az pedig egyértelműnek tűnik, hogy Melanchthon következetesen képviselt álláspontja komoly befolyással volt az interim szász elutasítására, ami viszont jelentősen hozzájárult az uralkodó katolikus restaurációs kísérletének kudarcához.

A következő év elejére a császár letett a Melanchthon elleni fenyegetésről, és végül Lutherhez hasonlóan neki sem jutott osztályrészül, hogy hitéről vértanúként is bizonytságot tegyen. Ennek azonban nem szabad megakadályoznia bennünket abban, hogy felismerjük, a Carlowitznak írt levélből ugyanaz az evangélium ügyéért a mártírságot is vállaló eltökéltség csendül ki, mint Luther coburgi leveléből, amelyet sokszor idéznek – tévesen – éppen Melanchthon gyengeségének bizonyítékaként. „Mi egyebet tehet a sátán – írta ott Luther bátorításul, hogy reformátortársát a politikai aktivitástól a meghalni kész hit passzivitása felé terelje –, mint hogy megöl minket?”⁴¹ „Nem fogok gátat emelni az elé, hogy a kormányzók saját elgondolásuknak megfelelően irányítsák az államot” – írja Melanchthon itt –, hiszen mi egyebet tehet az uralkodó, mint hogy elveszi a földi életemet? Melanchthon talán halkabban lépdel itt,⁴² mint Luther ott, de ugyanazt az utat járja, a megalkuvás nélküli, hitvalló reformátor útját.

40 SCHEIBLE (1966, 129) idézi például Bartholomäus Sastrow (1520–1603) későbbi stralsundi polgármestert és önéletrajzírórt, aki „kislelkűnek” (*kleinmutig* – a fordításhoz vö. PETHES 1897, 112) minősíti Melanchthon levelét — de nyilvánvalóan már az óhitűek reakciójának fényében.

41 „Was kann denn der Teufel mehr tun, denn daß er uns töte?” (WA Br 5:400.19, Nr. 1605; 1530. június 27. = MBW T4/1:280.19, Nr. 944.2.)

42 A coburgi levelek és Melanchthon halk lépteinek kérdéséhez I. a gyenesdiási előadásom másik témáját feldolgozó, már említett tanulmányomat (ITZÉS 2010a).

Hivatkozott művek

Rövidítések

CR = *Philippi Melancthonis opera quae supersunt omnia*, szerk. C.G. Bretschneider et al., *Corpus Reformatorum*, 1–28. köt. (Halle: Schwetschke, 1834–1860).

LMM = *D. Luther Márton művei: A reformáció négy százados fordulójának örömnepére és emlékezetére*, szerk. Masznyik Endre, ford. uő et al., 6 köt. (Budapest és Pozsony: Luther-Társaság, 1904–1917).

MBW = *Melancthon's Briefwechsel: Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*, szerk. Heinz Scheible, eddig 12+11 köt. 12+12 részben (Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1977–).

VD16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachgebiet erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (www.vd16.de).

WA = *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe*, eddig 72 köt. 87 részben (Weimar: Böhlau, 1883–).

WA Br = *D. Martin Luthers Werke: Briefwechsel*, 18 köt. (Weimar: Böhlau, 1930–1985).

BOTTA István (1978) *Melius Péter ifjúsága* (Budapest: Akadémiai).

BRÄUER, Siegfried (1996) 'Die Überlieferung von Melancthon's Leichenrede auf Luther: Mit einem Quellenanhang' in: Michael Bayer és Günther Wartenberg, szerk., *Humanismus und Wittenberger Reformation: Festgabe anlässlich des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae Philipp Melancthon am 16. Februar 1997* (Lipscse: Evangelische Verlagsanstalt) 185–252.

FLACIUS, Matthias Illyricus (1560) *Gründliche Verlegung des langen Comments der Adiaphoristen/ oder der verzelung jrer handlungen/ Zu gründlicher erforschung der warheit in dieser sache sehr nützlich zu lesen* (Jena: Donat Richtzenhan); VD16 F 1412; digitális kiadás: http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0002/bsb00023496/image_1 (megnyitva 2010. augusztus 25.).

ITZÉS Gábor (2010a) 'Melancthon halk léptei: Luther az Ágostai hitvallásról', *Keresztyén Igazság* ú.f. 87. sz. (ősz) 21–30.

ITZÉS Gábor (2010b) 'Melancthon-recepció a reformáció korától a 21. századig: A reformátor halálának 450. évfordulójára', *Vallástudományi Szemle* 6:4, 125–145.

KURIG, Hans (2000) 'Philipp Melancthon über sich und Martin Luther: Was schrieb Melancthon im April 1548 an Christoph von Karlowitz?', *Lutherjahrbuch* 67, 51–60.

LUTHER Márton (1983) *Luther Márton négy hitvallása*, szerk. és ford. Pröhle Károly (Budapest: Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya).

PETERS, Christian (2005) 'Luther und Melancthon' in: Albrecht Beutel, szerk., *Luther Handbuch* (Tübingen: Mohr Siebeck) 161–168.

PETHES János (1897) *Melancthon Fülöp élete: Jutalmazott pályamunka* (Budapest).

RABE, Horst (2003) 'Zur Entstehung des Augsburger interims 1547/48', *Archiv für Reformationsgeschichte* 94, 6–106.

REUSS András (1997) 'Az ismeretlen és aktuális Philipp Melancthon (1497–1560): Születésének 500. évfordulóján', *Credo* 3:1–2, 8–18.

- SCHEIBLE, Heinz (1966) 'Melanchthons Brief an Carlowitz', *Archiv für Reformationsgeschichte* 57, 102–130; repr. in: uő, *Melanchthon und die Reformation: Forschungsbeiträge*, szerk. Gerhard May és Rolf Decot (Mainz: von Zabern, 1996) 304–332.
- SCHEIBLE, Heinz (1984) 'Luther und Melanchthon', *Information für den Geschichts- und Gemeinschaftskundelehrer* 38, 21–34; repr. in: uő, *Melanchthon und die Reformation: Forschungsbeiträge*, szerk. Gerhard May és Rolf Decot (Mainz: von Zabern, 1996) 139–152.
- SCHEIBLE, Heinz (1992) 'Melanchthon', szócikk in: *Theologische Realenzyklopädie*, szerk. Gerhard Krause, Gerhard Müller et al., 41 köt. (Berlin és New York: de Gruyter, 1977–2007) 22:371–410.
- SCHEIBLE, Heinz (1997) *Melanchthon: Eine Biographie* (München: Beck).
- WEISS, James M. (1985) 'Erasmus at Luther's Funeral: Melanchthon's Commemorations of Luther in 1546', *Sixteenth Century Journal* 16, 91–114.
- WENGERT, Timothy J. (1997) *Law and Gospel: Philip Melanchthon's Debate with John Agricola of Eisleben over Poenitentia* (Grand Rapids: Baker Books és Carlisle: Paternoster).
- WENGERT, Timothy J. (1999a) 'Beyond Stereotypes: The Real Philip Melanchthon' in: Scott H. Hendrix és Timothy J. Wengert, szerk., *Philip Melanchthon: Then and Now (1497–1997)* (Columbia, SC: Lutheran Theological Southern Seminary) 9–31.
- WENGERT, Timothy J. (1999b) 'Melanchthon and Luther / Luther and Melanchthon', *Lutherjahrbuch* 66, 55–88.
- WENGERT, Timothy J. (2006) '„Not by Nature *Philoneikos*": Philip Melanchthon's Initial Reactions to the Augsburg Interim' in: Irene Dingel és Günther Wartenberg, szerk., *Politik und Bekenntnis: Die Reaktionen auf das Interim von 1548* (Lipcse: Evangelische Verlagsanstalt) 33–49.
- WICZIAN Dezső (1947) 'Melanchthon Fülöp: Emlékbeszéd születésének 450. évfordulóján', *Evangelikus Theologia*, [1:3 (március)] 1–9.

Pilátus az igazság fogalmának elkoptatott használatára gondolhatott, amikor már félig elmenőben odavetette a kiábrándult kérdést: „Mi az igazság?” vagy „Igazság! – mi az?” (38). Pedig az igazság ott állt előtte Jézus személyében. Ha a jelenet mélyére nézünk, megállapíthatjuk, hogy nem Jézus állt Pilátus előtt, hanem Pilátus Jézus előtt, és nem Pilátus ítelt Jézus fölött, hanem Jézus Pilátus fölött. Nekünk mindnyájunknak őelőtte kell megállnunk:

Előtted állok drága Jézusom,
 Reád szorul én kétséges sorsom.
 Én Uram, királyom és bírám,
 Légy szószólóm bűnösnek, tekints rám!

(*Joób Olivér: Ünnepek. Hetven áhítat egy évre című könyvéből*)

Ügynökkérdés, tényfeltárás vagy valóságismeret?¹

„Válaszkísérletek mai problémáinkra”

Mai egyházi állapotaink csak annak jelentenek megdöbbenést, aki elhitte, hogy a rendszerváltozás valódi cezúrát, új időszámítást jelentett országunk és egyházunk történetében. Ma már talán számukra is egyre világosabb, hogy ami velünk történt az egy embertelen rendszert kialakító „elit” újfajta berendezkedésének kései szakasza. Így nem csoda, hogy az igazi megújulás egyelőre várat magára, pedig már húsz év múlt el (csak négy évvel kevesebb, mint annak az oly sokszor tehetetlenséggel megvádolt Horthy-rendszernek az élete) 1990 óta. Máté-Tóth Andrásnak igaza van, amikor arról ír, hogy torzó volt a Rákosi- és Kádár-rendszer, az általuk „formált” társadalom sem lehetett más, így annak minden szeletére úgy kell tekintenünk, mint torzóra. Ez alól az egyházak közösségei sem kivételek. A diktatúra urai úgy nyúltak bele kívülről a hierarchiába (hatalom, rangsor, függelmi viszony, szerkezet), hogy annak belső struktúrája (funkció, rendeltetés, az elemek minőségi kapcsolódásai) szétilálódjon, diszfunkcionális körben vegetáljon, azaz a torzónak megfelelő formátlanságot öltve magára „kompatibilissé” (!) válják az egész, nagy rendszer számára. Sajnos sokkal több volt ez, mint egy mesterségesen előidézett kontraszelekció. Nem egyszerűen a feladatuknak megfelelni nem tudók tevékenységének káros következményeiről van szó csupán, hanem az egyházi identitás évezredes alapelemeinek kifogatásáról, a hit tartóoszlopainak szisztematikus felégetéséről, a féligazságokra épített keresztyén élet hiteltelenedéséről, végső soron – borzasztó leírni is –, Krisztus kirekesztéséről az élet mind több területéről. A bűnre kényszerülő, magát keresztyénnek valló ember nem tud hosszan együtt élni vétkével. Vagy megvallja azt, és lerakja terheit, vagy gyengíteni akarván lelkiismerete kínzó erejét, annak éberségét tompítja, elaltatja azt. A meg nem vallott, fel nem oldott bűn fogva tartja a lelket, és újabb vétkek elkövetését vonja maga után. A bűn bűnt, a hazugság hazugságot szül – tarja a mondás. Az egyént eltávolítja két természetes létközegétől, Istentől és saját közösségétől, következésképp eredeti önmagától is. Az elkerülő és hártó magatartás erősödik fel, kerülő utak, „álutak” keresése, a szembesülés gyógyító kínjainak elmaradása. De milyen fajta kínokról is lehet szó, amelyek nélkül nem szülehet meg az új ember, az új Ádám? Vizsgáljuk meg röviden azokat a bűntudati formákat, amelyeket a kortárs pszichológia megkülönböztet egymástól! A következőkben Horváth- Szabó Katalin klinikus szakpszichológus gondolataira támaszkodom elsődlegesen.

A szégyenérzet és bűntudat viszonya a konferencián is komoly problémaként vetődött fel Joób Máté előadásában. Először is nagyon fontos, hogy meghaladva Freud álláspontját nem azonosítják a kettőt, nem használják szinonimaként a tudományos nyelvben, bár az érzések, amit kiváltanak hasonlók: nyugtalanítóak, gyötrőrk, fájdalmasak, kínzók. A legtöbb kutató a morális érzelmek családjába sorolja a bűntudati formák által kiváltott érzelmeket. A szégyenérzet mellett három bűntudati formát különböztetnek meg e tudomány művelői: pszichológiai, morális és

1 Az előző számunkban megkezdett tanulmány folytatása

teológiai bűntudatot. Ezek egymásra épülve (egymást beépítve, egymást feltételezve) alakulnak ki a személyiség fejlődésének folyamatában. Nagyvonalakban három dolog határozza meg őket: a kiváltó cselekedet illetve mulasztás jellege, az ahhoz való viszony, a felelősség különböző iránya és mértéke, végül a következmények feloldásának különböző módozatai.

A legnehezebben kezelhető a szégyenérzet. Az érzések mindig mélyebbek, ősbibek, áthatóbbak, más az evolúcióban játszott jelentőségük és szerepük, mint a tudat szintjén megjelenő, oda felemelt történeteknek. A válaszreakciók is jól mutatják, hogy a szégyen átélése milyen nagy erővel hat az emberre. Ádám és Éva története óta ez nem sokat változott. Jellemző reakciók: elbújás, elrejtőzés, bezárulás. Nagy szerepe van tehát a külső közegnek, közönségnek, tanúknak. Ugyan nagyon nehéz vele együtt élni, de emiatt másokkal tudatni talán még nehezebb, hiszen alapvetően a rólunk kialakított, másoknak bemutatni kívánt képet változtatja meg valamilyen viselkedésünk. A presztízsvesztés veszélyét jelenti. A mások szemében már kialakított értékünk, megbecsültségünk kerül veszélybe. A szégyenben magunkat érezzük rossznak, és nem a megnyilvánulásunkat. Így nem a felelősség érzete a döntő, mint a bűntudat esetében. Feloldásának egyetlen hatásos módja lehet a megosztás, amelynek azonban nem megfelelő fogadtatás esetén komoly kockázata van. Itt tehát a környezet felelőssége nagy, és bizony csak az elfogadó szeretet légköre tudja azt a visszajelzést közvetíteni, amelynek biztonságában kioltódik a szégyenérzet. A közösség állapotának, az emberi kötődések minőségének is fontos mutatója az önfeltárások megléte vagy hiánya. Kénytelen vagyok Pilinszky János gondolatait e helyen újból felidézni, aki hívő keresztyéni szemmel láttatta meg ezt a minket is komolyan érintő problémát. Ő a tettenérés szégyenéről, kínjáról írt. A vadászok gyűrűjébe került állat haláltusájához hasonlította a tetten ért helyzetét, ugyanis a kialakult szituáció végletekig egyenlőtlen és igazságtalan. A tetten ért azonossá válik bűnével, „ő maga a bűn, amit elkövetett”, egyedül van. A tetten érők magabiztosak lehetnek, hiszen ők az adott szituációban teljesen büntetlennek tűnnek. Nem lehet nem emlékeznünk a házasságtörő asszony esetére. A tényfeltárás folyamata is hasonló a tettenérés esetéhez. Sokan tévesen úgy vélik, hogy ott a valóság érhető tetten dokumentumok által. Lerántjuk valamiről a leplet, azaz lelepleződik az érintett. Az igazságtalan szituációt jelen esetben azonban el lehet kerülni. Egyrészt az érintettek időben történő önvallomásával, másrészt a közösség szégyent feloldó fogadókészségével. Hogy mennyire fontos ez a fogadókészség, azt a keresztyén teológián kívül ma már a kortárs filozófiai gondolkodás is mutatja. Az ember egyre inkább viszonyaiban, megnyilvánulásaiban ragadható meg – állítják –, akinek cselekvő együttléte másokkal az igazi létjellemezője. Az igazság elérése számára csak az embertársak felé gyakorolt igazságosságon keresztül lehetséges. A módszer (igazságosság) nélkül nem valósítható meg az igazság, vagyis az etika eredendőbb az ismeretelméletnél, mint ahogy a közösségi lét is az egyéninél. Ezért tanítják azt, hogy az emberközpontú etika középpontjában a Te és nem az Én áll. Ha igazán hű akar maradni az ember teremtett önmagához, akkor a mások oldalára állva részt vesz életükben, azonosul velük. Ez az ember alapvető létjellemezője. A hűség archetípusa, ősmintája a mindenkor ember számára, Isten átállása az ember oldalára. Krisztusban az azonosulás és részvétel szinte fel-foghatatlan hűségről, szeretetről és irgalomról tanúskodik.

Röviden térjünk vissza még a büntudati formákra. A pszichológiai büntudatról akkor beszélünk, ha az ember tettével vagy mulasztásával az emberi együttélés szabályait megszegve megsért, megbánt valakit, fájdalmat okoz valakinek, rosszat tesz valakivel. Ebben az aktív vagy passzív cselekvésben a felelősség kérdése mindig jelen van. Esetünkben a társaikat titkosan megfigyelők, a kért jelentéseket megfogalmazók, az akarva-akaratlanul ártók elkövetők azt a fajta bűnt, amelynek következtében kialakulhat a pszichológiai büntudat. Feloldásának igazi útja a bocsánatkérés és kiengesztelés. Elsősorban az a személy bocsáthat meg, aki a kárvallottja lehetett tetteiknek. Ebben az „áldozatnak” feltétlenül látnia kell a bocsánatkérés őszinteségét és a megélt büntudati feszültség jeleit. Ez egyértelműen mutatja: az elkövető lemond presztízsének megmentéséről, készen áll szembenézni tettével, vállalja a felelősséget. Így olyan találkozást hoz létre, amelyben az elszenvető empátiája automatikusan növekszik az elkövető személy iránt, felerősödik a megbocsátásra való készsége. Hála az Úrnak és annak a testvérünknek, aki a zsinat egyik zárt ülésén mély őszinteséggel megosztotta keserves szégyenérzetét a közösséggel, kimutatva bizalmát, tiszteletét társai felé. Az ily módon megtisztelt társak reakciói méltók voltak az ő cselekedetéhez, és szinte érezni lehetett a lelki közeledést a Megváltón keresztül egymáshoz. Legyőzve önmaga félelmeit, igazi jót tett a közösséggel, köszönet érte.

A másodikként említett büntudat a morális büntudat. Ahhoz, hogy valakiben kialakuljon az oly fontos morális érzék és morális büntudat, három dologra feltétlenül szükség van. A morális törvények és értékek ismeretére, jelentőségük, fontosságuk belátására és a felelős döntési szabadság meglétére, annak tudatára. A felelősség átélése, a lelkiismeret működése ezen a fejlődési szinten már komplexebb, strukturáltabb. Már nem egyszerűen csak a tekintélyszemélyek által közvetített elvárásokból kialakuló freudi felettes-én hat az emberben, hanem a Fromm szerinti saját emberi természetünk tudattalan folyamatos észlelése, sorsunk, rendeltetésünk, elhívásunk megélése. Ha valaki minden emberi közösségre érvényes, egyetemes, az élet egészét átható törvényeket sért meg, kialakulhat a morális büntudat. Nem egyszerűen rosszat tettünk valakivel, hanem elkövettük a „Rosszat”. Ezen büntudat feloldásának módja, a bűn megvallása, a törvény betartására irányuló akarás, készség kinyilvánítása.

A harmadik a teológiai büntudat, amit érinteni kell. Ennek csak Isten és ember kapcsolatában van értelme, a bűn ebben a viszonyban jelenik meg. Sokszor hirtelen, váratlanul kiderül, hogy az embert tényleges életvitele messze eltávolította Istentől, és így ennek a folyamatnak ő maga az áldozata, kárvallottja. Megéri és átéri a teremtésben és az újjáteremtésben rejlő isteni szeretetet és alázatot, és világossá válik, hogy teremtettsége és istenképősége kötelezi őt. Kötelezi arra – Reményik Sándorral szólva –, hogy ne fogadja el jelen helyzetét, Isten róla gondolt roppant gondolatának ne csak egy torz árnyéka legyen. Ahhoz, hogy ez a teológiai felelősségtudat kialakuljon, már rendelkezni kell szociális és morális felelősségtudattal. Küldetésünkötől történt eltávolodásunk, teológiai büntudatunk fájdalmai csak bűnbánat gyakorlásával és mindennapi megtéréssel oldhatók fel.

Zárásként láthatjuk, hogy a tényfeltárás által megismert érintett személyek, az általuk kifejtett cselekvések vagy mulasztások mindegyik büntudati forma kialakulását maguk után vonhat-

ják. Sérthettek személyeket, etikai törvényeket és teremtői akaratot, kapcsolatot. Végső soron persze ezek nem választhatók el egymástól, így együtt viszont jól mutatják a probléma komplexitását, bonyolultságát. A kérdés inkább az, hogy az elkövetők tisztában vannak-e mindezzel. Tisztában vannak-e azzal, hogy önfeltárással jelen helyzetben milyen nagy szolgálatot tehetnek választott közösségüknek? És a közösség tisztában van-e azzal, hogy az ő helyzetük milyen nehéz, mit kell tennie, hogy ezt a nehézséget együtt lehessen továbbvinni? Ezt csak úgy lehet, ha ők önként kérik a segítséget, és csak akkor kérik önként, ha látják, átvállaljuk, és nem szaporítjuk nehézségeiket. A továbblépés lehetőségét célozza meg a közelmúltban megjelent felhívásom, amelyet szeretettel ajánlok minden kedves testvérem figyelmébe.

Az úrvacsorában a legszorosabb kapcsolatba kerülünk az értünk meghalt és feltámadott Jézus Krisztussal. Ő maga mondta: „Aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, az énbennem marad és én őbenne.” (Jn 6,56). Ez a titokzatos kapcsolat számunkra egyfelől életújtulást jelent: „ha valaki Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre” (2Kor 5,17). A Krisztussal való szoros kapcsolat számunkra másfelől az ő dicsőségében való részesedésének és a Bárány menyegzőjén való részvételnek a záloga.

(Joób Olivér: Ünnepek. Hetven áhítat egy évre című könyvéből)

Előfizetési felhívás | Szeretettel emlékeztetjük előfizetőinket, hogy a jelen számunk átvételével esedékessé vált folyóiratunk 2011-es évi előfizetési díjának rendezése.

Sajnos, a postaköltségeknek az előző években történt többszöri emelkedése miatt a Keresztyén Igazság kiadója is emelni kényszerül folyóiratunk díját. Jelen számunktól kezdve az egyes szám ára 450,- Ft-ra, az éves előfizetési díj 1700,- Ft-ra, a külföldről történő pedig 15 €-ra emelkedik. Szeretettel kérjük ennek megértését.

Emlékeztetjük olvasóinkat arra, hogy az Ordass Lajos Baráti Kör eddig használt sárga készpénz átutalási lapja érvénytelen. Helyette az Ordass Lajos Alapítvány új befizetési lapját mellékeljük. Megjegyezzük, hogy a postán történő befizetés célhoz érkezése lassú és egyre költségesebb. Az előfizetési díj befizetésének leggyorsabb módja az átutalás, de készpénzben befizethető a CIB bank fiókjában is.

Készségüket hálásan megköszöni

a szerkesztőség és a kiadó

Az istentisztelet misztériuma

Amikor két évvel ezelőtt kezünkbe foghattuk Jánossy Lajosnak *Az egyházi év útmutatója* című könyvét, könyvismertetőmben „halk sóhajként” jegyeztem meg: milyen jó volna, ha előbb-utóbb ismét kiadásra kerülne a jeles szerző egy másik munkája is, *Az evangélikus liturgia megújítása történeti és elvi alapon*. A halk sóhajból azóta örömmujongás lett, minthogy a közelmúltban a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerület és a Fraternitás Lelkészegyesület gondozásában ismét megjelenhetett egykori teológiai professzorunk eredetileg 1932-ben kiadott doktori disszertációja.

Miért olyan fontos, hogy egy nyolcvan esztendővel ezelőtt napvilágot látott teológiai munkával megismerkedjünk?

Jánossy Lajos könyvét csak nehéz szívvel lehet elolvasni. Közben ugyanis olyasféle érzés fogja el a mai evangélikus hívőt, illetve teológust, mint amit Jeremiás próféta kortársai élhettek át, amikor a jeruzsálemi templom renoválása közben valaki ráakadt Mózes törvénykönyvére, és az egész választott nép királyostul rá kellett hogy döbbenjen: valamit végzetesen elrontottunk!

„Az anyaszentegyház életének és benne az egyes hívő életének az egysége – mint Istenben való élet –: az egyház liturgiájában valósul meg. (...) A liturgia olyan régi, mint maga az anyaszentegyház, és az egyház élete legbensőbb tartalma szerint liturgikus élet, amelynek középpontjában kezdettől fogva az üdvözítő Jézus áll.”

Jánossy Lajos e szavakat egy olyan korban írta le, amikor Magyarországon az evangélikus istentisztelet nem jelentett többet egy hosszú prédikációnál, amelyet megelőzött, illetve lezárt néhány ének és terjengős imádság. Az istentiszteleten egyedül a lelkész volt aktív, a gyülekezet némán hallgatott, illetve csupán az énekeket énekelte. Nem istentiszteletre jártak a hívek, hanem „prédikációt hallgatni”. Úrvacsorát sem ünnepeltek, legfeljebb nagyobb ünnepeken, mégpedig egy különálló istentiszteleten, amelynek egyértelműen bűnbánati karaktere volt: nyoma sem volt benne az oltáriszentség örömeinek. Ráadásul az egyház népe még abban a tévhitben is élt, hogy ilyen az igazi evangélikus, lutheri istentisztelet, merthogy egyszerű, puritán, és mindent egyoldalúan a prédikációnak rendel alá.

A felismerés tehát magától adódott Jánossy számára: a magyar evangélikus liturgia – mind történeti, mind elvi alapon – gyökeres megújulásra, a szó eredeti és lutheri értelmében vett reformációra szorul!

Egy híján nyolcvan év telt el azóta, mégpedig sokak, sokunk minden igyekezete ellenére is elvesztegetett nyolcvan év: így hát Jánossy Lajos ma is aktuális. Van mit tanulnunk tőle.

Mindenekelőtt megtanulhatjuk azt, hogy a keresztyén istentisztelet háttorzongatóan izgalmas, dinamikusan lüktető, szerves, élő egység, emberi gondolkodás számára megfejthetetlen, de a hit számára feltáruló titok, misztérium. A testté lett ige, Jézus Krisztus jelenlétének ünnepe,

amelyen ő maga a szolgálattelvő, a liturgus. Önmagát kínálja fel: testét és vérét, hogy a Krisztus-test – az egyház – újra és újra átélje a maga egységét, illetve Urával való közösségét.

Szíven ütő, mai gyakorlatunk felett is ítéletet hirdető felismerése Jánossynak, hogy a liturgia középpontja éppenséggel ez a legtitokzatosabb esemény: az úrvacsora, oltáriszentség, eucharisztia ünneplése. Igaz, amint egyszerű bibliatartó pultrá keskenyített oltáraink fölé emelt díszes szószékeink is hirdetik, történelmünk során az úrvacsora szent és isteni titkát igyekeztünk elnyomni értelmünknek szóló szavainkkal, ám a tény akkor is tény marad: az istentiszteleten még az igehirdetés is azért hangzik, hogy előkészítse Krisztus és az egyház egységének misztériumát, az eucharisztia ünneplését.

Történeti szempontból is át kell értékelnünk azt a sokféle romantikus képzelgést, amely egyházunk népének tudatában „lutheri” tanításként él napjainkig. Amikor Jánossy Lajossal együtt végigtekintjük a liturgia történetét, rádöbbenünk arra, hogy már az ősegyház istentisztelete sem puritán, egyszerű prédikáció volt, hanem gazdagon burjánzó, a gyülekezetet rezonóriumokkal aktivizáló, Krisztus valóságos jelenlétét átélő örömmünnep, amelynek természetes módon a kenyér megtörése, az úrvacsora ünneplése volt a csúcspontja. Az egyház évszázadokon át dédelgette, gazdagította, díszítgette ezt a kincset – olykor persze félreértve azt. A középkor kezdetén már valóban Istennek kedveskedő emberi áldozatként tekintettek az istentiszteletre. Ám Istennek úgy tetszett, hogy a lutheri reformáció a helyére tegye a liturgia ügyét is. Luther nem vezetett be puritán, egyoldalúan az igehirdetésre koncentráló istentiszteletet. Ő bizony misét ünnepelt, mégpedig olyan misét, amelyben átörökítette a megelőző ezeröttszáz év minden kincsét, és amelynek a csúcspontja a titokzatos oltáriszentség ünneplése.

Jánossy Lajostól megtanulhatjuk tehát azt is, hogy az evangélikus istentisztelet nem egyéb, mint Krisztus-központú mise! Ezt a lutheri szemléletet szennyezte be és rombolta le a következő századokban két káros hatás: egyrészt a racionalizmus, amely az istentisztelet elemeiből egyedül az emberi ésszel is felfoghatóvá szegényített igehirdetéssel tudott kezdeni valamit, illetve a hazánkban erőteljesen jelentkező református befolyás, amely elhitette a magyar evangélikusokkal, hogy a puritán, dísztelen templom, a szegényes, gyakorlatilag a lelkész prédikációjára szorítkozó istentisztelet és a nagy ritkán komor képpel, gyónásként „ünnepelt” úrvacsora azonos a lutheri istentisztelettel.

Hogy is gondolhatták Jeremiás próféta kortársai? Valamit végzetesen elrontottunk...!

És mert a liturgia az egyház életének és hitünknek a szíve, a lutheri liturgiát ismét közös kincsünké ajándékozó Jánossy Lajostól tanulhatunk helyes önértelmezést és evangélikus öntudatot is. Mi általában azt gondoljuk, hogy az az evangélikus, ami nem katolikus... Hozzájuk képest próbáljuk meghatározni magunkat: amit ők felvállalnak, attól illik irtóznunk. Jánossy Lajos nem volt hajlandó azonosulni ezzel a szemlélettel. Kijelentette: Luther egyháza a valódi „katolikus”, azaz egyetemes egyház, amely továbbviszi az apostoli hagyományt. Katolikus, református testvéreink és mindenki más *ehhez* képest kell, hogy meghatározzák önmagukat! Feledjük el tehát azt, hogy mások árnyékában kellene új utakat találnunk, büszkén hangoztatva különállásunkat, hiszen az evangélikus egyház a Krisztus által alapított egy, szent, egyetemes és apostoli egyház.

„Ínséges magyar viszonyaink között ideje már meglátnunk, hogy elég volt a hamis jelszavakkal lelkünket, egész egyházi életünket megrontó idegen befolyásokból, amelyek különböző ámtásaikkal éppen elég messze vittek arról a keskeny útról, amelyen az anyaszentegyház Ura és Királya a wittenbergi Márton atya szent szolgálataival, valóban egyetemes, egyházi jelentőségű hittapasztalataival napvilágra hozta a tiszta apostoli evangéliumot, és amely keskeny úton járva, minden tévelygéssel, »más szellemmel« szemben megőrizte Krisztus királyságát a keresztyén életben. Ideje már meglátnunk, hogy megújulásunknak, diadalmas jövőnknek csakis egy útja van, és ez a tiszta evangélikus egyházaságé, amely éppen mint szüntelenül Istenben való élet: a kegyelem szent eszközeinek az erejével minálunk is csak igazi liturgikus élet lehet!”

Ma is sokakat megrázó szavak ezek. Forgassuk hát Jánossy Lajos könyvét kellő figyelemmel, és miközben végigjárjuk vele a liturgia titkait, mélységeit és magasságait, evangélikus keresztyénekként talán önmagunkra is rátalálunk!

Isten mentőakciója irántunk való szeretetből történt, és az a célja, hogy visszafogadjon, ahogyan az Atya a tékozló fiút. Az örök élet ezt a hazatalálást, ezt a visszafogadást jelenti, és ennek következményeit, az istengyermekséget, az Atyával való teljes közösséget. Ehhez nyitott kaput Jézus Krisztus. Ő maga mondja: „Senki sem mehet az Atyához másképp, csakis énáltalam” (Jn 14,6).

Az örök élet kapuján a Jézusba vetett hit által lehet belépni: „aki hisz őbenne...” Jézus megváltó munkája és hívása olyan, mint a szerelmi vallomás, nem lehet válasz nélkül hagyni. Istentől való elszakadásunk a bizalmatlanság következménye volt. A visszatérés útja azzal a bizalommal kezdődik, amely komolyan veszi Isten szavát, és rábizza magát arra. Belátja, hogy elveszettek vagyunk, de hiszi, hogy Jézus megváltott minket. Örömmel megragadja a Szabadító kezét, és engedi, hogy hazavezessen az Atyához.

(Joób Olivér: *Ünnep. Hetven áhítat egy évre című könyvéből*)

Krisztus népe, Isten nagy csodája **– Egyháztörténet evangélikus családok részére**

Miután elolvastam ezt az egyháztörténeti tankönyvet, megállapítottam, hogy meglepő módon a kevesebb gyakran több. A „kevesebb” nem a tartalom minőségére vonatkozik, hanem arra csodálkoztam rá, hogy kétezer esztendő egyháztörténetét sikerült a szerzőnek, Tubán Józsefnek ennyire röviden és lényegre törően összefoglalnia. Az egyes fejezetekben jó arányérékkel vegyítette a szerző Krisztus Egyháza földön küzdő népének történeti eseményeit és az azokat ötvöző teológiai, hitbeli mozgások, felismerések mozzanatait. Az egyetemes és a hazai egyháztörténet nagyjából fele-fele részben osztozik a tankönyv terjedelmén.

A tankönyv szervesen illeszkedik a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerület által korábban kiadott tankönyvek sorába. Az egyes tananyagok felépítése, szerkezete lényegében a *Keresztfa titka tiündököl* című hittankönyv módszerét követi. Ez azért jó, mert a tanulók a már megszokott mederben otthon érezhetik magukat. Az egyes tananyagok szerkezetét áttekintve három fő részt találhatunk benne. Először az adott egyháztörténelmi személlyel vagy történelmi eseménnyel ismerkedünk, ezután néhány érdekes kiegészítő információt olvashatunk „Tudod-e, hogy...” bevezetéssel, majd az összegzés következik. Az összegzés – a már említett Magassy-tankönyvhöz hasonlóan – a lényegre vonatkozó rövid kérdésekre adott rövid feleletek formájában, a káté-tanítás módszerére emlékeztetve állítja a tanuló elé azt, amit a legfontosabb megjegyezni. Példaértékű, hogy az egyes leckéket a tananyaghoz kapcsolódó bibliai ige és az evangélikus énekeskönyvből választott énekvers zárja le. Figyelemre méltó, hogy mennyire találó az igék és énekversek kiválasztása.

A Magassy-tankönyvhöz hasonlóan ez a tankönyv sem csak iskolai oktatás céljára készült, hanem amint a címében szerepel, evangélikus családok részére is. Bátran nevezhető olyan kézikönyvnek, amelyben az egyes egyháztörténeti korszakok iránt érdeklődő felnőttek is megtalálják a legfontosabb tudnivalókat, nem csak történész szempontból közelítve, hanem teológiai nézőpontból is. Ez nagyon fontos, hiszen Krisztus népének múltjában, jelenében és jövőjében egyaránt összefonódnak az emberi szándékok, törekvések Isten cselekvésével az élő hitű embereken keresztül. Akik elmélyültebben szeretnének foglalkozni az egyháztörténettel, a részleteket megtalálhatják a meglehetősen szerteágazó egyháztörténeti irodalomban, de akik rövid és a lényegre koncentráló áttekintést kívánnak, azoknak kiváló segítség ez a tankönyv, amelyhez munkafüzet is tartozik. A munkafüzet Tubán József és Isó Gergely közös munkájának eredménye. Az adott tananyag elmélyítéséhez nagyszerűen alkalmazható feladatsorokat tartalmaz. A kevesebb gyakran több – köszönet a szerzőnek azért, hogy nem a részletek útvesztőjébe vezet a tankönyv használóit, hanem a rövid terjedelem ellenére is segít az egyháztörténet legfontosabb eseményeit, folyamatait megérteni, átlátni, elmélyíteni. Őszinte szívvel ajánlom hittanósaink kezébe, és minden evangélikus család polcára.

Recenzió Joób Olivér „Ünnep” című könyvéről

Egy szomorú ténymegállapítással kell kezdenem: Turóczy Zoltán püspök posztillás kötetének megjelenése óta nem igazán vehettünk valójában kezünkbe ilyen fajta evangélikus igehirdetési gyűjteményt. Legalábbis olyat biztos nem, ami a műfaji sajátosságoknak teljesen megfelelné.

Remek prédikációs kötetek ugyan megjelentek, akár egy-egy lelkész tollából, akár a teológiánk által szerkesztett kiadásban, de olyan, mint a most kiadott „Ünnep” című könyv, régóta nem kerülhetett könyvespolcunkra. Joób Olivérnek az egy egyházi esztendőre szóló, hetven áhítatát tartalmazó kötete viszont tökéletesen eleget tesz a posztillás könyvecske minden teológiai, gyakorlati és esztétikai alapkövetelményének.

Teszi ezt azzal az „egy ügyű”-séggel, – ahogyan Ittész János püspök fogalmaz a bevezető előszavában és ajánlásában, – amit egy posztillás könyv és az arra ráhangolódó olvasó, felolvasás esetén pedig az igehallgató, megkíván annak szerzőjétől.

A kötet az imént említett püspöki ajánlással veszi kezdetét, majd a szerző stílusos bevezető gondolatai következnek, amelyben Joób Olivér kénytelen hosszasan egyáltalán a műfaj sajátos szabályaival foglalkozni – mintha a szerző ugyanúgy azt érezné, amit az előző bekezdésekben fejtegettem, miszerint igencsak régóta várhattunk ilyen munkára, és éppen ezért igencsak elszoktunk már egy ilyen típusú könyv használatától, olvasásától. Sokan talán először itt találkoznak majd ezzel a réges-régi egyházi műfajjal, amit mi evangélikusok, de amit még a reformátusok, és a katolikus egyházon belül elsősorban a domonkosok is, előszeretettel használtak annak idején. Érthető, hogy a szerzőben ott van a jószándék, hogy használati utasítást adjon munkájához, mivel a ma világának, még az egyházi áramvonalnak is, vajmi kevés kötődése van már a posztillákhoz.

Mindezek után a könyv végigvezet bennünket, ahogy az egy ilyen kötetben kell, az egyházi esztendőnkön, azzal, hogy a vasárnap és az ünnepnap egyik jellemző igéjét kiemelve közöl egy-egy igehirdetést. Vagy talán sokkal inkább áhítatot, semmint „nagy” templomi prédikációt – az ezen szolgálati stílusra és műfaj eszközrendszerére jellemző tömörséggel és rövidezséggel.

Valóban látszik és érezhető, hogy a megjelentetett kis igehirdetéseknek, mondjuk akkor talán inkább így, áhítatoknak a zöme a rádió hullámain keresztül hangzott el: tehát egy olyan közegben, ahol frappánsan, gondolat-szünetek nélkül és elsőre is megnyerő módon kellett fogalmazni. A rádiómisszió szabályai bizony talán a legerőteljesebben szigorúak az összes prédikációs közeg közül, ami jól kihallható Joób Olivér legtöbb áhítatából: semmi mellékvágány, semmi unalmas szócséplés, semmi lagymatag hang, semmi médiaidegen lassúság. Mindez olvasható formájában is ugyanazt a hatást váltja ki, mintha éppen most tekertük volna rá a keresőt arra a csatornára, ahol fogjuk az éterből szálló adást.

Fontos köszönettel megállapítanom, hogy minden „beszéd”, illetve írás tartalmazza – hál’Istennek – nemcsak az utalást, hanem magát az ígét is. Bizony milyen jó dolog az, hogy nemcsak az ige jelzése szerepel a hozzáértő bennfenteseknek, hanem a keresgélő nem akaró

„lustább” olvasó is képbe kerül – mert de sokszor van, hogy az ember az utalásokat csak átugorja („áh, én ezt már úgy is ismerem!” felkiáltással), és bizony nem veszi elő a bibliáját, hogy megnézzé a pontos szöveget!

Egy-egy egységnyi rész tartalmaz továbbá egy-egy énekverset is, amellyel még beszédesebbé és érthetőbbé válik a leírt vagy elhangzó üzenet, és amelyet az ezt ismerő „felhasználó” személy magában, vagy a család a házi áhítat megtartásakor akár el is énekelhet.

Külön nagy értéke a könyvnek, hogy alapvetően nem egy kiválasztott esztendő megszületett rövid szónoklatait rögzíti, hanem 30 év munkásságát öleli át. Így a szerző ezzel egyrészt el tudja kerülni azt a hibát, hogy egy évnyi azonos hullámhosszon mozgó vesszőparipákkal halmozza el olvasóját, hallgatóját. Másrészt ezáltal egyáltalán nem válik unalmassá még a folyamatos olvasás sem, bár ezt a kis könyvet javasolt inkább nem egyszerre, egy ültőhelyben elolvasni, hanem sokkal inkább a céljának megfelelő módon használni, azaz a vásár- és ünnepnapokon elővenni, és mindig az év folyásához passzoló részt feldolgozni. Harmadrészt így érezhető ki csak igazán, hogy a szerző mekkora tapasztalatokat gyűjtött össze egykori soproni és vasi, majd svédországi és svájci szolgálatai során: 3 évtizednyi egyháztörténeti múlt is élénk kerül ezáltal, benne egy lelkési életpálya teljességével.

Megragadó a könyv címe is: „Ünnep”. Utal a szerző arra, hogy minden egyes olyan alkalom, amikor az Úristen üzenete szól hozzánk, alapvetően ünnepé varázsolódik. Bár a ma világa erről már gyakorta megfeledkezik, de a kötet visszavezet abba a boldog hívő tudatba, hogy bizony minden vasárnap ünnepnap is egyben. Nem véletlen, hogy a német nyelvterületen is éveket szolgáló lelkész-író fülébe cseng a német istentiszteleti kifejezés, amely nyelven az istentiszteletet tartani, istentiszteleten részt venni, jelen lenni fogalom leginkább magyarra így ültethető át: Gottesdienst feiern – istentiszteletet ünnepelni. A könyv megtanít vasárnapról vasárnapra, ünnepnapról ünnepnapra valóban ünnepelni, hacsak egy szűk 10 perc erejéig is, amíg odafigyelő lélekkel átrághatjuk magunkat egy-egy tartalmas „mini-üzeneten”.

A kötet szintiszta lutheri teológiát tartalmaz. Nincsenek mellékvágányok, teológiai „izmusok”, kifacsart és aktuálisan divatos korszak-teológiák. Nincs más kegyességi irányvonalak és iskolák felé való önkéntelen kikacsintás sem, ahogy az ezekből átvett stílus-keverés is idegen ettől a posztilláskötettől. És végzi mindezt a lelkész úr úgy, hogy közben mégsem egy-síkú a kiadott munkája, mégha „egy-ügyű” is – hogy még egyszer Iltzés püspök úr bevezetésbeli meghatározását használjam.

A kiadvány használhatóságát nagyban elősegíti a végén megjelentetett két jegyzék is, az egyik a felhasznált szentigéket közli biblikus sorrendjükben, a másik pedig a felhasznált énekeket – de nem énekeskönyvi sorrendbe, hanem a sokkal inkább használható betűrendbe ágyazva.

Szép gesztus, hogy a szerző köszönetet mond mindazoknak, akik műve szerkesztésében, lektorálásában, kiadásában segítettek. Bizony, hiányoznak ezek a fontos udvariassági körök a legtöbb mai egyházi munkából is. Pedig egy-egy ilyen kötet megjelentetése nem egyszemélyes, hanem sokkal inkább team-munka – így fontos a résztvevők felé irányuló köszönet. És nem utolsó szempont, hogy az egész kötetben megmutatkozik ez a hála nemcsak a munkatársak, hanem az Úristen felé is.

Szerkesztőségünk postájából

Nyílt levél dr. Illanicz Györgyhöz

Kedves Gyurka!

A *Keresztyén Igazság*ban megjelent olvasói leveledre reagálok. Az *Ötven éve történt* című cikk nemcsak téged késztetett levélírára, hanem engem is. 2010. december 12-i dátummal – tehát még jóval a téli szám kézhezvétele előtt, vagyis tőled függetlenül – e-mailben megkerestem a cikkel kapcsolatban id. Zászkaliczky Pált, volt teológus-társunkat, aki a nyári szám borítóján még mint a lap felelős kiadója szerepel. Én ezt a levelet magánlevélnek szántam, de olvasva a te írásodat, arra kérem a szerkesztőséget, hogy az én ilyen formában megfogalmazott hozzászólásomnak is adjon helyet. (Magamról annyit, hogy Csicsely Éva és a te évfolyamtársad voltam a teológián.) Idézem tehát a fent említett levelemet csaknem teljes terjedelmében:

„Nem tartom helyénvalónak azt, hogy a cikk írója értékelni kívánta a négy egykori teológus személyiségét, azt meg végképp nem, hogy ez az értékelés helyenként negatívabbra sikerült, mint amit az érintettek megérdemeltek volna. Végére is a történet arról szól, hogy egyházunk 50 évvel ezelőtt rúdul cserbenhagyott négy fiatal, akik a lelkeszi szolgálatra készültek, és amikor végre megemlékezünk erről, talán nem az áldozatok kegyességi hovatartozásának kritikus elemzése a legsürgősebb feladat. Ezt a négy embert olyan méltánytalanság érte az akkori egyházvezetés, az ETA tanári kara és hallgatósága (természetesen magamat is beleértve) részéről, hogy egy dolgot tehetünk csak, pótoljuk, amit eddig elmulasztottunk: megkövetjük őket. A *Keresztyén Igazság* talán helyt adhatna ennek a megkövetésnek.

Arra, hogy az egyházvezetés részéről milyen méltánytalanság érte ezt a négy volt diáktársunkat, nem kell szót vesztegetni. Böröcz Enikő cikke alapján mindenestre Káldy püspök érdemének tűnik, hogy a szóban forgó tisztogatási akciónak 'csak' négy ember esett áldozatul. Ami a tanári kart illeti, róluk sem lehet elmondani, hogy olyan pásztorok voltak, akik életüket adják a juhokért. Nekem mégis jólesett olvasni cikkeitekben, hogy többen a tanárok közül menteni próbálták az eltávolításra ítélteteket, olyan volt tanáraink, akiket most más összefüggésben emlegetnek. De van jócskán elszámolnivalója a lelkiismeretével az akkori teológus ifjúságnak is. Nevezetesen az, hogy minden további nélkül tudomásul vettük az egyházvezetés és a tanári kar döntését, és semmi jelét nem adtuk a diáktársainkkal való szolidaritásnak. Az elmúlt év májusában, az 1962-ben végzett évfolyam szárszói találkozásán szóba került mindez, és elhangzott az a vélemény, hogy akkori magatartásunk mindannyiunk 'morális deficitje'.

Visszatérve a négy teológusra, a szikár tények, amelyek a cikkből is kiolvashatók, a következők: Illanicz György a teológiáról való eltávolítását követően a közigazgatásban dolgozott, jogi diplomát és doktorátust szerzett. A rendszerváltozás után több évig Pilis polgármestere volt.

Csicsely Éva középiskolai tanári oklevelet szerzett, és mint a budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium igazgatója ment nyugdíjba. Már nincs közöttünk, 2006-ban rákban meghalt. Férje, Kozma Tamás nem 'elhagyta a teológiát', mint ahogy a cikk írja, hanem a kolozsvári protestáns teológián fejezte be tanulmányait. Később ő is középiskolai tanári diplomát szerzett, és egyetemi tanárként ment nyugdíjba. (Csak a pontosság kedvéért: Kozma Tamás nem 1958-ban, hanem 1957-ben került az ETA-ra.)

Míndez talán amellett szól, hogy Csicsely Éva és Illanicz György személyében értékes embereket távolítottak el a teológiáról 1960 tavaszán. Urbán Sándor és Centgráf Károly további sorsáról nem tudok semmit.”

A cikkel kapcsolatban tehát nekem is vannak fenntartásaim, mégis köszönetet szeretnék mondani érte mind a szerkesztőségnek, mind a szerzőnek, mert több, számomra eddig ismeretlen részletet tudtam meg belőle. Ezzel a tanulmánnyal a *Keresztyén Igazság* olyan adósságot törlesztett, amely az egész egyházi sajtó adóssága volt. Egy megemlékezésbe csúszhatnak hibák, lehet vele vitatkozni, de vitathatatlan érdeme, hogy emlékeztet arra, amire emlékezni kell. Neked pedig hadd köszönjem meg, hogy az 50 éve történtek ellenére, a többi volt teológustársaddal együtt „kedves testvérednek” tartasz, amint ez két – tőled kapott – könyved dedikálásából is kitűnik.

Szeretettel üdvözöllek: **Liska Endre**

Válasz dr. Illanicz György és Liska Endre leveleire

Az elmúlt héten megérkezett hozzám a *Keresztyén Igazság* szerkesztőjének levele, amelyhez csatolta Liska Endre dr. Illanicz Györgyhöz intézett nyílt levelét, és felajánlotta a válaszadás lehetőségét mind a két megszólalásra. Megköszönve a lehetőséget a következő nyilatkozatot teszem.

Az említett tanulmányt az emlékezés és emlékeztetés szándékával írtam meg. Lényegi mondanivalója annak bemutatása volt, hogy merőben politikai indíttatásból, majd ezt követően korabeli egyházi vezetők, teológiai tanárok egyházpolitikai indíttatású bekapcsolásával hogyan állt elő olyan helyzet, amelynek eredménye teológusok eltávolítása lett. Empátiával közelítettem meg az eltávolítottakat, antipátiával eltávolítóikat. Azonban nem hiszek abban, hogy egy áldozatról csak jót, egy elkövetőről pedig csak rosszat lehet írni. Igyekeztem életet lehelni az egyes portrékba. Csicsely Évával együtt voltam a szarvasi Luther Márton árvaházban, hasonló volt családi hátterünk. Az akkori Illanicz Györgyöt saját önéletrajzi írása alapján próbáltam megragadni. A tanulmány megírása közben számomra elérhető, illetve másoktól kapott forrásokkal dolgoztam. *Keresztyén* egyháztörténészként két dolgot igyekszem szem előtt tartani. Az egyik az, hogy a lehető legmélyebbre ássak azért, hogy az adott téma személyi, történelmi és egyháztörténelmi összefüggései a lehető legjobb megvilágítást kapják. A másik az, hogy a számomra kötelező értékelést, megítélést elvégezzem. Ez egyszerre teológiai, történelmi

és egyháztörténeti munka. Mindegyik hozzászólónak mondom: jogom, sőt kötelességem nem csak az analízis, hanem az értékelés, a megítélés is. Legyen szó személyről, történelmi vagy egyháztörténelmi kérdésről. Önöknek pedig joguk van egyet nem értésüket kifejezni. Azonban mindhármunkat kötnék bizonyos biblikus, reformátori, hitvalló kritériumok. Többek között éppen azért is, hogy adott esetben egyet nem értésünk gyalázkodásba ne csapjon át. Ahol ugyanis már ez is megjelenik, ott valóban nincs miről beszélni.

Végül még két dologról szólnék Liska Endre felvetései kapcsán. Az egyik az egyház coram Deo (Isten előtt) illetve coram hominibus (emberek előtt) történő bűnvallásának illetve bocsánatkérésének jogos vagy nem jogos volta.

Az egyháznak és az egyes keresztyénnek, mint kollektívumnak coram Deo az örök bűnbánat és bocsánatkérés állapotában szabad csak létezni. Coram hominibus azonban nem így van. A kommunista diktatúra, és annak belső egyházi kiszolgálói sugalltak minden olyan kijelentést, amely az egyház coram hominibus kollektív bűnösségéről szólt. Ennek következményeként pedig kötelezően gyakorolandó kontinuális bűnvallásról, a bűnbánat szakadatlan aktualitásáról, és állandó bocsánatkérési kötelezettségéről szólt. A közelmúlt egyháztörténeti kutatásának pontosan az a célja, hogy személyre, szűkebb vagy tágabb csoportokra vonatkozóan mondjon ki tényeket. Ennek hátterén nem szabad azt állítani, hogy az egyház mint kollektívum felelős az eltávolított fiatalokért, mert ez egyszerűen nem igaz. Ami pedig a megkövetést illeti, véleményem szerint a rehabilitáció tényében benne van mind a beismerés, mind pedig a megkövetés aktusa.

A másik dolog: Káldy Zoltán állítólagos „érdemei” ebben az ügyben. Én úgy látom, hogy itt megint a szokásos Káldy-féle kétfelé taktikázásról van szó. 1955-ben Csepregi Béla ügyében ugyanígy viselkedett. Egyszerre próbált megfelelni pártállami, és az ezt kritikátlanul kiszolgáló belső egyházi elvárásoknak, ugyanakkor a mentő-kötelet is meglengette.

Budapest, 2011. február 26.

Dr. Böröcz Enikő

evangélikus lelkész, egyháztörténész

.....

Köszönjük a hozzászólásokat Böröcz Enikő: Ötven éve történt – Négy teológus eltávolítása 1960 tavaszán az Evangélikus Teológiai Akadémiáról című 2010 őszén megjelent tanulmányához. A témát és a levélváltásokat a szerző válaszával zárjuk.

a szerkesztő

Summary

Within the church service of 27 December, 2010, a memorial plaque was blessed in the pensioned church home in Kistarcsa. It commemorates the martyr life of György Kendeh Sen. Bishop *János Ittész* gave the sermon which can be read in the beginning of our periodical.

We open our Studies column with a lecture from *Tibor Fabiny* about the true doctrine, in which he investigates the expressions of faith, confession, doctrine, dogma with the eyes of a theologian of Luther. Following this he presents the doctrines deviating from the true doctrine – those of the past, and those of the present.

An interesting study from *Gábor Ittész* can form and deepen our picture of Melanchthon by introducing the letter of Luther's fellow colleague.

We continue the thoughts of *Emil Guóth*, which he formed in connection with the „agent conference” held last autumn.

We call the attention of our readers to three recently published books.

Finally the issue closes with a readers' letter together with an answer to it, which was written as a reaction to the study of *Enikő Böröcz* brought down in our autumn issue of 2010.

Zusammenfassung

Im Rahmen des am 27. Dezember 2010 gehaltenen Gottesdienstes kam es zur Einsegnung der Gedenktafel von György Kendeh sen. Die Tafel stellt ein Gedenken dem Martyrschicksal erlittenen Pfarrer auf der Wand des Altersheimes in Kistarcsa. Den Gottesdienst hielt Bischof *János Ittész*. Seine Predigt steht am Anfang unserer Nummer.

Die Reihe der Studien beginnt mit dem Vortrag von *Tibor Fabiny* über die wahre Lehre, in welchem er als lutheranischer Theologe die Ausdrücke: Glauben, Glaubensbekenntnis, Lehre, Dogmen prüft, weiters zeigt er die von der wahren Lehre abweichenden ketzerischen Lehren früherer und heutiger Zeiten.

Die interessante Studie von *Gábor Ittész* kann unser geformtes Bild von Melanchthon nüancierter und farbenfroher gestalten durch die Darlegung eines Briefes von Luthers Arbeitsgenossen.

Eine Fortsetzung folgt von den Gedanken *Emil Guóth's* welche er im vorigen Herbst bezüglich der „Agentenkonferenz” darlegte.

Mit unseren Rezension möchten wir die Aufmerksamkeit unserer Leser auf drei vor nicht langem erschienen Büchern lenken.

Unsere diesjährige erste Nummer schliesst mit einem Leserbrief und die Antwort des Verfassers auf die in unserer Herbstnummer 2010 erschienenen Studie von *Enikő Böröcz*.

E számunk szerzői

Dr. Fabiny Tibor egyetemi tanár – Budapest
Gabnai Sándor lelkész, esperes – Sopron
Dr. Guóth Emil középiskolai tanár – Budapest
Dr. Ittész Gábor egyetemi docens – Budapest
Ittész János püspök – Győr
Kovács László lelkész – Sand
Tubán József lelkész – Csorna

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Útravaló (áhítatok minden napra)	1970,-
Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Lyngar-Ordass:	A fákllya (ifjúsági áhítatos könyv)	450,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rózse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangelikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Thurnayné Schulek V.:	Termő csipkebokor	2400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Ifj. Joób Olivér:	Tenger harcon át – Joób Olivér élete (1910–1969)	1800,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-

A keresztyén igazság előfizetési díja: 1700,- Ft. Külföldre 15€ Egy szám ára 450,- Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

2010. december 27-én istentisztelet keretében került sor id. Kendeh György emléktáblájának megáldására. A tábla a kistarcsai szeretetotthon falán állít emléket a mártírsorsú lelkésznek. Az istentiszteleten **Ittzés János** püspök hirdette az igét. Igehirdetése olvasható folyóiratunk elején.

A tanulmányok sorát **Fabiny Tibor** igaz tanításról szóló előadásával indítjuk, melyben lutheri teológusként vizsgálja a hit, hitvallás, tanítás, dogma kifejezéseket, majd bemutatja az igaz tanítástól elhajló egykori és mai eretnek tanításokat.

Ittzés Gábor érdekes tanulmánya Melanchthonról alkotott képünket alakíthatja, árnyalhatja és színesítheti azáltal, hogy Luther munkatársának levelét ismerteti meg az olvasókkal.

Folytatjuk **Guóth Emil** gondolatait, melyeket az elmúlt őszön tartott „ügynekkonferencia” kapcsán fogalmazott meg.

Három közelmúltban megjelent könyvre hívjuk fel olvasóink figyelmét recenzióinkkal.

Végül **Böröcz Enikő** 2010. őszi számunkban írt tanulmányához kapcsolódó olvasói levél és a szerző válasza zárja ez évi első számunkat.